

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького
Факультет управління, економіки та права
Кафедра підприємництва та торгівлі

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітнього ступеня «Магістр»

на тему: «Розвиток підприємницької діяльності малих
сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва»

Виконав: студент 6 курсу групи Пт-61
спеціальності 076 – Підприємництво та торгівля
(шифр і назва спеціальності)

Гелета Ростислав Мар'янович
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник: д.е.н., професор Ігор ЯЦІВ
(ім'я та прізвище)

Рецензент: Ірина КІСІЛЬ
(ім'я та прізвище)

Львів 2025

УДК: 338.2:631.11:633

Кваліфікаційна робота: 97 с. текстової частини, 18 таблиць, 9 рисунків, 62 літературних джерела.

Гелета Р. М. Розвиток підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва. Кваліфікаційна робота. Кафедра підприємництва та торгівлі. Львів, ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького, 2025.

У кваліфікаційній роботі розглянуто суть підприємницької діяльності та особливості її здійснення в малих сільськогосподарських підприємствах. Висвітлено стратегічне значення рослинництва як складової сільського господарства та основних галузей у її складі. Розглянуті основні чинники розвитку підприємницької діяльності виробників продукції рослинництва. Опрацьовано питання методики дослідження підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств.

Проведено аналіз стану та тенденцій розвитку галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України. Встановлені особливості розвитку галузі рослинництва у фермерських господарствах, що в основній своїй масі представляють малі сільськогосподарські підприємства. Досліджено ефективність підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва. Охарактеризоване середовище розвитку підприємницької діяльності цих підприємств у галузі рослинництва.

Опрацьовані питання, що стосуються підвищення ефективності підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва. Розглянуті засади інноваційного розвитку цих підприємств та основні види інновацій, пов'язаних з виробництвом продукції рослинництва. Показано важливість розвитку інтегрованих структур за участю малих сільськогосподарських підприємств для розвитку їх підприємницької діяльності. Висвітлено питання державного регулювання діяльності малих сільськогосподарських підприємств.

АНОТАЦІЯ

Гелета Р. М. Розвиток підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств, пов'язаної з виробництвом і реалізацією продукції рослинництва, обґрунтуванню основних засад та інструментів розвитку цієї діяльності.

Розглянуті теоретичні аспекти забезпечення підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва. Здійснено аналіз стану та тенденцій розвитку галузі рослинництва в малих сільськогосподарських підприємствах. Обґрунтовані шляхи підвищення ефективності підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва.

Ключові слова: підприємництво, рослинництво, експорт продукції рослинництва, малі сільськогосподарські підприємства, інноваційний розвиток, сільськогосподарська кооперація, державне регулювання.

ANNOTATION

Heleta R. M. Development of entrepreneurial activity of small agricultural enterprises in the field of crop production.

The qualification work is dedicate to the research of the entrepreneurial activity of small agricultural enterprises related to the production and sale of crop products, and the justification of the main principles and tools for the development of this activity.

The theoretical aspects of ensuring the entrepreneurial activity of small agricultural enterprises in the field of crop production have been considered. The state and trends of the development of the crop production in small agricultural enterprises have been analyzed. Ways of increasing the efficiency of entrepreneurial activity of small agricultural enterprises in the field of crop production have been substantiated.

Key words: entrepreneurship, crop production, export of crop products, small agricultural enterprises, innovative development, agricultural cooperation, state regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА	10
1.1. Суть підприємницької діяльності та особливості її здійснення в малих сільськогосподарських підприємствах	10
1.2. Стратегічне значення галузі рослинництва та чинники розвитку підприємницької діяльності виробників його продукції	21
1.3. Методика дослідження підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств	32
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА В МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	37
2.1. Розвиток галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України	37
2.2. Ефективність підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва	47
2.3. Середовище розвитку підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва	57
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА	65
3.1. Інноваційний розвиток малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва	65
3.2. Розвиток інтегрованих структур за участю малих сільськогосподарських підприємств	73
3.3. Державне регулювання діяльності малих сільськогосподарських підприємств	81
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Аграрний бізнес в Україні є сектором національної економіки, який відзначається високими темпами розвитку, характеризується стійкістю в складних умовах воєнного стану. Важливим сегментом цього бізнесу є діяльність малих сільськогосподарських підприємств. Ці підприємства виконують важливі соціально-економічні функції на місцевому, регіональному та національному рівнях, впливаючи тим самим на загальний стан економіки країни.

Зважаючи на велику кількість малих сільськогосподарських підприємств в усіх регіонах України, вони відіграють важливу роль у створенні робочих місць, а отже, й у вирішенні питань соціального розвитку сільських територій. Їхня діяльність вносить вагомий вклад у забезпечення продовольчої безпеки країни, формування пропозиції на багатьох сегментах агропродовольчого ринку. Зокрема, особливо помітною є роль малих сільськогосподарських підприємств у формуванні товарного виробництва багатьох видів продукції рослинництва, до якого не проявляють інтересу великі аграрні підприємства. Розвиток малого аграрного підприємництва є важливим інструментом для підвищення добробуту сільського населення, стримування його внутрішньої (до міст) та зовнішньої (за кордон) міграції.

Перспективи подальшого розвитку малих сільськогосподарських підприємств, їхнє місце в системі аграрного виробництва України залежать від результатів підприємницької діяльності цих суб'єктів господарювання, їхньої здатності отримувати прибутки в жорсткому конкурентному середовищі. Діяльність далеко не всіх малих сільськогосподарських підприємств є достатньо ефективною. Вони часто стикаються з труднощами в доступі до джерел фінансування, інших ресурсів, зокрема технічних, до економічно вигідних ринків збуту їхньої продукції.

Це обумовлює актуальність дослідження підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств. Результати такого дослідження важливі як безпосередньо для окремих сільгоспвиробників, так і для формування

ефективної аграрної політики, спрямованої на забезпечення економічної стабільності і продовольчої безпеки в країні, підтримки сталого розвитку сільських територій. Відповідні питання розглядаються в нашій кваліфікаційній роботі.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування основних засад розвитку підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва на основі підвищення ефективності їх функціонування. Відповідно до поставленої мети в роботі були визначені такі основні завдання:

- з'ясувати суть підприємницької діяльності, особливості її здійснення в малих сільськогосподарських підприємствах;
- розкрити стратегічне значення галузі рослинництва та чинники розвитку підприємницької діяльності виробників його продукції;
- встановити ефективність підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва;
- охарактеризувати середовище розвитку підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва;
- обґрунтувати заходи, спрямовані на підвищення ефективності підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва, зокрема пов'язані з використанням інноваційних виробничих технологій, розвитком інтегрованих структур за участю малих агровиробників.

Об'єктом дослідження є підприємницька діяльність малих сільськогосподарських підприємств, пов'язана з виробництвом продукції рослинництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і методичних аспектів розвитку та підвищення ефективності підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва.

Теоретичною та методичною основою дослідження, результати якого наведені у кваліфікаційній роботі, є діалектичний метод пізнання, базові положення економічної теорії, які стосуються розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві. Використані загальнонаукові методи і прийоми пізнання, а також спеціальні методи, які стосуються вивчення економічних про-

цесів і явищ, у тому числі пов'язаних з підприємницькою діяльністю суб'єктів аграрного виробництва.

Інформаційною основою виконання кваліфікаційної роботи послужили законодавчі та нормативні акти України, які регулюють підприємницьку діяльність виробників продукції рослинництва, дані Державної служби статистики України, праці науковців з питань організації підприємницької діяльності в сільському господарстві.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані теоретико-методичні засади і рекомендації щодо забезпечення розвитку підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва відображають конкретні шляхи вирішення проблем малих суб'єктів аграрного бізнесу, зокрема підвищення ефективності їх функціонування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

1.1. Суть підприємницької діяльності та особливості її здійснення в малих сільськогосподарських підприємствах

Підприємництво – це широкоаспектне, різнобічне явище, одна із основних форм економічної діяльності людини. Існує чимало тлумачень цього поняття, не тільки в контексті економічних відносин, а й запропонованого представниками інших наук – соціології, філософії, права, історії тощо. Учені сформулювали різні погляди на суть підприємництва. Вважаємо, доцільно розпочати розгляд цієї суті з положень, зазначених у законодавстві України.

У Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» наведено наступне визначення: «Господарська діяльність, що здійснюється з метою одержання прибутку, є підприємництвом» [40, стаття 2]. Оскільки підприємництво розглядається як частина господарської діяльності, наведемо наступне трактування з цього ж документа: «Під господарською діяльністю розуміється діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» [40, стаття 2]. Тут же зазначено, що господарська діяльність, яка здійснюється без мети одержання прибутку, розуміється як некомерційна господарська діяльність.

Більш змістовне визначення підприємництва наведено в іншому офіційному документі – Господарському процесуальному кодексі України. У ньому зазначено, що «Комерційною господарською діяльністю (підприємництвом) є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється юридичними особами та фізичними особами – підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання

прибутку» [8, стаття 20]. У цьому нормативно-правовому акті фокусується увага на меті підприємництва, яка пов'язана з одержанням прибутку. Тут же наведено й визначення некомерційної господарської діяльності, яка також спрямована на одержання на досягнення певних економічних, соціальних та інших результатів, але без мети одержання прибутку.

Це означає, що суб'єкт підприємницької діяльності в певному періоді може не отримати прибутку, бути збитковим. Однак його діяльність все ж буде вважатися підприємницькою, оскільки визначальним є саме прагнення (мета) отримати позитивний фінансовий результат – прибуток [43, с. 14]. Тут доречно уточнити, що суб'єктами господарювання (а отже – й підприємництва) є: господарські організації – юридичні особи, підприємства, зареєстровані у встановленому законом порядку, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці [40, стаття 2] (фізичні особи – підприємці). Оскільки у кваліфікаційній роботі розглядається підприємницька діяльність суб'єктів – приватних підприємств, уточнимо, що приватне підприємство є юридичною особою, яка створена на основі приватної власності однієї чи кількох фізичних осіб або юридичної особи та діє відповідно до статуту [40, стаття 3].

Для з'ясування сутності підприємництва наведемо низку визначень відомих вчених. Економіст і соціолог Й. Шумпетер пов'язував підприємницьку діяльність з інноваційними процесами (створенням нових технологій, нових товарів, освоєнням нових ринків) вбачав її у нових комбінаціях факторів виробництва чи обігу, що забезпечать досягнення вищих результатів виробничо-господарської діяльності [59]. Учений вважав підприємництво іскрою запалювання економічного прогресу [24, с. 289].

Такої ж позиції дотримувалися американські вчені Е. Долан і Д. Ліндсей, які трактували підприємництво як впровадження нових способів виробництва, пошук нових можливостей, розглядали його як динамічний процес, який руйнує бар'єри, а також американський вчений П. Друкер, який вважав, що основу підприємництва становить не будь-яка форма бізнесу, а інновації як нові комбі-

нації виробничих чинників, спрямовані на створення нових товарів та послуг, технологій, освоєння для цього управлінських та організаційних нововведень [24, с. 289-290].

Посилань на інноваційний характер немає в наведених вище визначеннях підприємництва в нормативно-правових актах України. Однак йдеться про те, що досягти бажаного результату в підприємницькій діяльності (отримати прибуток) зможуть лише ті суб'єкти підприємництва, котрі в умовах конкурентної боротьби орієнтуватимуться на провадження інновацій.

Сутність підприємництва в наукових працях українських економістів часто трактується як ініціативна, самостійна діяльність осіб (юридичних і фізичних), яка спрямована на одержання прибутку та характеризується інноваційністю [2, с. 99]. Та можна зустріти й оригінальніші визначення. Зокрема, Купчак Б. пропонує розуміти під підприємництвом особливий тип суспільних відносин з приводу виробництва, розподілу та привласнення благ, у процесі чого підприємець за умови повної свободи дій раціонально комбінує чинники виробництва на інноваційній основі і бере на себе відповідальність за результати виробництва вкладеними ресурсами (коштами, затратами праці), діловою репутацією, своїм майбутнім прибутком. Водночас, реалізуючи свої власні інтереси, підприємець сприяє задоволенню потреб суспільства, прогресивним економічним перетворенням у державі [23, с. 247].

Гривківська С. розглядає підприємницьку діяльність як працю, що здійснюється шляхом використання чинників виробництва, мобілізації власних знань і вмінь людини та її самовдосконалення з метою привласнення додаткового продукту [9, с. 42]. Алексєєва О. вважає, що підприємництво – це здійснення сміливих, важливих і складних проєктів, готовність взяти на себе ризик, пов'язаний з реалізацією нових ідей [2, с. 100]. На думку Нагорної О. та Лукомської А., підприємництво – це мистецтво ведення бізнесу, яке є насамперед розумовим процесом [28, с. 28].

Для з'ясування змісту підприємництва на основі існуючих його визначень і трактувань виокремимо ознаки відповідної діяльності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Ознаки підприємницької діяльності

Ознака	Прояв ознаки
Діяльність	Сукупність дій з боку підприємця, які здійснюються систематично, пов'язані з виробництвом певних благ та їх реалізацією як товару.
Самостійність здійснення	Відносна незалежність підприємця від інших суб'єктів підприємництва, державних органів. Підприємець має право вільного вибору програми діяльності, джерел її фінансування, партнерів та укладання договорів з ними, розподілу підприємницького доходу.
Ініціативність	Безпосередньо пов'язана з принципом самостійності здійснення підприємницької діяльності та полягає в добровільності її здійснення, за власним волевиявленням, з урахуванням власних можливостей. Передбачає й творчий пошук ідей та рішень, креативність, впровадження інновацій.
Систематичний характер	Повторюваність, регулярність, тривалість здійснення підприємницької діяльності.
Ризиковий характер	Існує ймовірність негативних відхилень від очікуваних результатів підприємницької діяльності для суб'єкта, що її здійснює. Підприємець повинен усвідомити можливість і ступінь ризику та, розуміючи можливі негативні його наслідки, нести відповідальність.
Характерний суб'єктний склад	Підприємницька діяльність здійснюється підприємцями – фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому чинним законодавством.
Досягнення соціально-економічних результатів	Результати підприємницької діяльності формуються на різних організаційних рівнях. На рівні підприємства основний очікуваний результат (мета) – одержання прибутку. На рівні галузі, регіону, країни значущими результатами підприємництва є формування конкурентного середовища, наповнення ринку товарами та послугами, формування фінансової бази для благодійництва тощо.
Законність	Підприємництво здійснюється лише в межах законодавчо визначених можливостей.

Продовження таблиця 1.1

Професійність	Передбачає наявність у підприємця певних спеціальних знань, навичок, нерідко – кваліфікації.
Новаторський та творчий характер	Пов'язує успішність підприємницької діяльності з впровадженням підприємцями нових ідей, вдосконаленням виробничих процесів, освоєнням нових ринків, створенням нових товарів чи послуг. Завдяки цим ознакам підприємництво є рушієм економічного розвитку.

Сформовано за джерелом: [43, с. 11-14].

Центральною фігурою підприємницької діяльності є суб'єкт її здійснення – підприємець. Хоча в якості підприємців можуть розглядатися й юридичні особи – господарські організації [32, с. 19], їх зазвичай ототожнюють із фізичною особою (нею може бути власник підприємства, організатор виробництва, менеджер), який завдяки певним особистим рисам реалізовує на практиці функції підприємництва й отримує за свою працю підприємницький дохід [2, с. 102].

Учені вважають, що особу підприємця можна розглядати з різних сторін: як економічного агента, котрий створює економічні ефекти на основі поєднання економічних чинників, забезпечення ефективності економічних відносин, прагне до максимізації підприємницького доходу; як менеджера, котрий бере на себе виконання завдань з володіння та управління організацією, впровадження інновацій, пошуку ринкових можливостей, забезпечення лідерства; як особистість, яка має видатні здібності (зокрема й до навчання та розвитку), схильна до публічної діяльності та має здатність наполегливо виконувати свою роботу, має когнітивні риси – особливі здібності з мислення, просторової орієнтації, розуміння процесів і явищ, їх сприйняття, мовлення тощо [33, с. 16-17].

Фахівці вказують на індивідуальні характеристики, які повинні бути притаманні успішним підприємцям. Серед них: впевненість у особистих здібностях, що надає оптимізму в досягненні намічених цілей, готовність брати на себе відповідальність, прагнення контролювати власні ресурси, високий потенціал

працездатності, організаторські здібності, високий рівень відповідальності, гнучкість як здатність адаптуватися до мінливого середовища та ін. [33, с. 19].

Конкретизуємо економічні ефекти, які супроводжують розвиток підприємництва та проявляються на рівні країни, регіону. Ними є: економічний розвиток країни; скорочення бідності та безробіття завдяки створенню робочих місць; наповнення бюджету податками, що дає змогу підтримувати реалізацію урядових програм; підвищення ринкової конкуренції, яке стимулює зростання продуктивності виробництва; зменшення залежності країни від імпорту; впровадження інновацій, створення нових технологій; підтримка розвитку місцевих громад. Розвиток підприємництва супроводжується й неекономічними ефектами, які пов'язані з: скороченням соціальної та регіональної нерівності, можливістю самореалізації окремих суспільних груп, розширення прав і можливостей людини [33, с. 25-26].

Підприємницька діяльність включає виробничу, комерційну, торговельну, посередницьку, закупівельну, інвестиційну, фінансову [2, с. 100-101]. Зважаючи на велику кількість процесів, що підпадають під визначення підприємницької діяльності, доцільно вести мову про їх класифікацію. Однією з ознак такої класифікації є поділ видів підприємницької діяльності за галузями економіки, сферою діяльності. Серед великої кількості видів підприємницької діяльності, виділених за цією ознакою, вагоме місце займає підприємництво в сільському господарстві (аграрне підприємництво).

Корнієнко Г. розглядає аграрне підприємництво як діяльність, що врегульована нормами аграрного права і виникає в рамках здійснення систематичної діяльності з виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, а також виконання робіт у відповідній сфері. Ця діяльність здійснюється фізичними і юридичними особами з метою їх самореалізації, отримання прибутку та задоволення потреб суспільства. Окрім виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції вона включає й системне здійснення аграрного маркетингу [20, с. 33].

Кормишкін Ю. пропонує розуміти під аграрним підприємництвом сукупність операцій з виробництва сільськогосподарських товарів, надання послуг у сфері виробництва, зберігання, переробки сільськогосподарської продукції, її реалізації. На його думку, аграрне підприємництво сприяє відродженню села як важливого чинника економічної, соціальної та політичної стабільності в країні [19, с. 54]. Учені розглядають аграрне підприємництво як надважливий інститут ринку, який становить організаційно-економічну базу для забезпечення розвитку сільських територій, формування продовольчої безпеки на локальному, національному, глобальному рівнях [57, с. 172].

Аграрне підприємництво як бізнесова діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, характеризується низкою особливостей. На основі опрацювання джерел [6; 20] з'ясовано, що основні з них полягають у наступному:

1. Залежність від природно-кліматичних умов. Особливо відчутна при виробництві продукції рослинництва. Накладає обмеження на територіальне розміщення виробництва окремих видів продукції залежно від клімату відповідної зони. Існує високий ризик втрати продукції через несприятливі погодні умови.

2. Сезонний характер виробництва, підпорядкований біологічним циклам. Неможливо прискорити чи призупинити процес виробництва сільськогосподарської продукції, тривалість якого визначається певним біологічним циклом. У рослинництві початок і кінець виробничого циклу визначається погодними умовами, що зумовлює чітко виражену сезонність виробництва, нерівномірність надходження доходів для підприємця.

3. Тривалий виробничий цикл. В умовах України цикл виробництва більшості видів продукції рослинництва триває рік. Період від започаткування виробництва до одержання першого доходу в окремих галузях (наприклад, садівництві) може тривати кілька років. Ці обставини визначають відносно низький рівень оборотності капіталу в сільському господарстві, високу кредитомісткість галузі.

4. Особлива роль земельних ресурсів як чинника аграрного виробництва. Сільськогосподарські угіддя є обмеженим ресурсом, а їхня якість – неоднакова. Ця обставина гальмує розвиток аграрного бізнесу, результати якого залежать від доступності та вартості земельних ресурсів.

5. Високі ризики аграрного бізнесу. Ці ризики пов'язані з різними обставинами, насамперед – погодними, але можливі й цінові, інфраструктурні та ін.

6. Особлива соціальна роль аграрного бізнесу. Вона пов'язана насамперед із ключовою роллю сільського господарства в забезпеченні продовольчої безпеки. Крім того, аграрний бізнес створює велику кількість робочих місць у сільській місцевості, що визначає його вплив на соціальний розвиток сільських територій.

7. Нееластичний попит на продовольство і, як наслідок, на основні види сільськогосподарської продукції. Це обумовлює помітні коливання цін на сільськогосподарську продукцію при зміні її пропозиції. Принциповим є те, що значна частка виробленої в Україні сільськогосподарської продукції реалізується за кордоном, отже фінансові результати підприємницької діяльності багатьох вітчизняних агровиробників залежать від можливостей експорту їхньої продукції.

Аграрне підприємництво включає різні його види залежно від класифікаційних ознак відповідної діяльності (рис. 1.1). Основні процеси в аграрному підприємстві пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції. Майже всі суб'єкти аграрного підприємництва є сільгоспвиробниками чи спеціалізуються на наданні послуг, пов'язаних з виробництвом продукції рослинництва і тваринництва. Водночас аграрне підприємництво включає й комерційне підприємництво, що включає операції з купівлі-продажу продукції чи її перепродажу. Товарні біржі, торгові доми, які організовують торгівлю аграрною продукцією, відносяться до посередницького підприємництва.

Серед сільськогосподарських товаровиробників є вузькоспеціалізовані (які виробляють один основний вид аграрної продукції, наприклад, садівничі господарства, птахофабрики, свинокомплекси) та підприємства, які виробляють

кілька видів сільськогосподарської продукції, нерідко поєднують діяльність у галузі рослинництва і тваринництва. В аграрному секторі економіки чисельно переважають формування, які мають статус фізичної особи – підприємця, але переважну більшість продукції юридичні особи – сільськогосподарські підприємства. Серед останніх переважають приватні підприємства, є невелика кількість державних. У галузі присутні й сільськогосподарські кооперативи – утворення з кооперативною формою власності.

Рис. 1.1. Класифікація видів аграрного підприємництва

Сформовано з використанням джерела [11, с. 27]

У галузі сільського господарства присутні різні за розмірами суб'єкти підприємницької діяльності. Серед них – як невеликі господарства, трудовий потенціал яких складають одна особа чи члени однієї сім'ї, так і величезні аграрні компанії, котрі використовують десятки чи навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, а обсяг виробленої й реалізованої продукції ними продукції складає десятки мільярдів гривень. Якщо малі за розмірами суб'єкти аг-

рарного бізнесу діють на локальному рівні, то філії великих аграрних компаній можуть бути присутні в різних областях України.

При визначенні розмірів суб'єктів аграрного підприємництва, зокрема й сільськогосподарських підприємств, можуть бути застосовані критерії, передбачені чинним законодавством України – чисельність працівників та обсяг річного доходу. Зокрема, до суб'єктів малого підприємництва відносять належним чином зареєстрованих фізичних осіб – підприємців та юридичні особи (підприємства), в яких середня кількість працівників за календарний рік не перевищує 50 осіб, а обсяг річного доходу – не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро (за офіційним курсом гривні щодо іноземних валют, встановленим Національного банку України) [40]. Серед суб'єктів малого підприємництва виділяють в окрему групу суб'єктів мікропідприємництва (зокрема сільськогосподарські підприємства зі статусом мікропідприємства). До них відносять фізичних осіб – підприємців та підприємства, в яких середня кількість працівників за календарний рік не перевищує 10 осіб, а обсяг річного доходу – не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро [40].

Мале підприємництво, у тому числі аграрне, є важливим сектором економіки в усьому світі. Його особливостями, що визначають значимість малого бізнесу в розвитку економіки країни, є гнучкість і мобільність у реагуванні на зміну ринкової кон'юнктури, появу нового попиту. Малі підприємства швидше апробують інновації. Саме з розвитком малого бізнесу пов'язують перспективи зміцнення середнього класу як фундаменту соціальної стабільності в суспільстві [43, с. 7].

Завдання та особливості діяльності малих сільськогосподарських підприємств знаходять відображення у виконуваних ними функціях (табл. 1.2). Їх можна поділити на дві групи – економічні та соціальні. Основною економічною функцією малих агропідприємств є виробнича. Вони виробляють і, реалізуючи, формують пропозицію тих видів сільськогосподарської продукції, до виробництва яких не проявляють достатнього інтересу великі підприємства.

Основні функції малих сільськогосподарських підприємств

Функція	Зміст функції
Економічні функції	
Виробнича	Виробництво та реалізація сільськогосподарської продукції. Формування і використання капіталу, матеріальних, трудових та інших виробничих ресурсів.
Ринкова	Участь у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції. Розширення її асортименту, форм просування на ринок. Створення конкуренції іншим суб'єктам підприємницької діяльності.
Організаційна	Участь у розвитку системи аграрного виробництва на основі трансформації в малі підприємства особистих селянських господарств. Створення альтернативи великим і середнім аграрним підприємствам. Стимулювання розвитку суміжних із сільським господарством (обслуговуючих його) видів економічної діяльності
Творча	Впровадження інновацій. Реалізація високої внутрішньої мотивації підприємців.
Соціальні функції	
Соціального захисту населення	Створення робочих місць, сприяння вирішенню проблеми безробіття сільського населення. Участь у формуванні середнього класу (зокрема серед сільського населення).
Соціально-економічного розвитку сільських територій	Сприяння вирішенню демографічних проблем на сільських територіях, зокрема зумовлених міграцією сільського населення. Поповнення бюджетів територіальних громад. Підтримка соціальних ініціатив на місцевому рівні, участь в реалізації відповідних проєктів.
Виховна	Прищеплення любові до праці на землі, поваги до сільських традицій. Формування професійних династій агрови-робників. Формування відповідального ставлення до довкілля. Розвиток ініціативності та креативності.

Сформовано за джерелами: [21, с. 14; 61, с. 37].

Розглядаючи соціальні функції малих сільськогосподарських підприємств, відзначимо їх вклад у вирішення проблем сільських територій. У біль-

шості європейських країн мале аграрне підприємництво забезпечує збереження історично сформованого укладу життя на сільських територіях, земельних ресурсів [12, с. 82]. Розвиток малого підприємництва допомагає вирішувати проблему міграції сільського населення.

Хоча малі сільськогосподарські підприємства виконують низку важливих функцій, вони у своєму розвитку відчують значні труднощі. Через гірше ресурсне забезпечення малі сільгоспвиробники не можуть на рівних конкурувати з великими аграрними компаніями [61, с. 36]. На розвиток малого аграрного підприємництва негативно впливають труднощі матеріально-технічного забезпечення, доступу до кредитних ресурсів, проблеми з реалізацією виробленої продукції, недостатній рівень державної підтримки [12, с. 86]. Ці та інші проблеми різко загострилися в період війни в Україні.

Отже, діяльність малого аграрного бізнесу справляє багатогранний позитивний вплив на економіку, сприяє вирішенню важливих соціальних питань. Попри існуючі труднощі, ефективне функціонування малих сільськогосподарських підприємств є необхідною умовою для сталого розвитку аграрного сектору та сільських територій.

1.2. Стратегічне значення галузі рослинництва та чинники розвитку підприємницької діяльності виробників його продукції

Рослинництво є провідною галуззю аграрного сектора економіки України та переважної більшості країн світу. Як вид економічної діяльності ця галузь пов'язана з вирощуванням культурних (сільськогосподарських) рослин, продукція яких є незамінним ресурсом для забезпечення існування людства.

Насамперед стратегічна роль галузі рослинництва пов'язана з її величезним значенням для забезпечення продовольчої безпеки на глобалізаційному, національному та регіональному рівнях. Проблема продовольчого забезпечення завжди була і залишається зараз надзвичайно актуальною. Значна частина люд-

ства одержує недостатню кількість продовольства, вагома частка якого в калорійному вимірі має рослинницьке походження – є продукцією вирощування сільськогосподарських культур чи продуктом її переробки. Величезний ресурсний потенціал України в галузі рослинництва, який визначається великими площами сільськогосподарських угідь, родючими ґрунтами, сприятливим кліматом, дає змогу нашій країні не лише повністю задовольняти потреби внутрішнього ринку в переважній більшості видів продукції рослинництва, а й експортувати значну її частину [36, с. 106]. Таким чином, займаючи помітне місце у світовому виробництві рослинницької продукції, Україна відіграє важливу роль у вирішенні проблеми голоду на глобалізаційному рівні.

Виробництво продукції рослинництва створює сировинну основу для багатьох галузей промисловості [36, с. 106]. Найважливіші серед них – переробна та харчова промисловість, однак відомим є тісний зв'язок галузі рослинництва з текстильною, фармацевтичною галузями, біоенергетикою та ін. Сировинна за характером виробництва галузь рослинництва відіграє ключову роль у формуванні важливих ланцюгів доданої вартості. У цьому проявляється стратегічна роль рослинницької галузі в економіці України.

Розглядаючи соціально-економічну роль галузі рослинництва, варто відзначити, що вона є важливою сферою зайнятості, забезпечуючи значну кількість робочих місць для сільського населення. Товарне виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах відіграє важливу роль у розвитку виробничої інфраструктури, економіки сільських територій загалом.

Рослинництво як складова сільського господарства поділяється на низку галузей, виділених залежно від біологічних особливостей, господарського призначення культур. Вони у свою чергу поділяються на дрібніші підгрупи галузей та продуктові галузі. У результаті отримуємо доволі складну систему класифікації рослинницьких галузей (рис. 1.2). З'ясовуючи стратегічне значення галузі рослинництва, доцільно розглянути роль окремих її галузей, принаймні, найважливіших для економіки України.

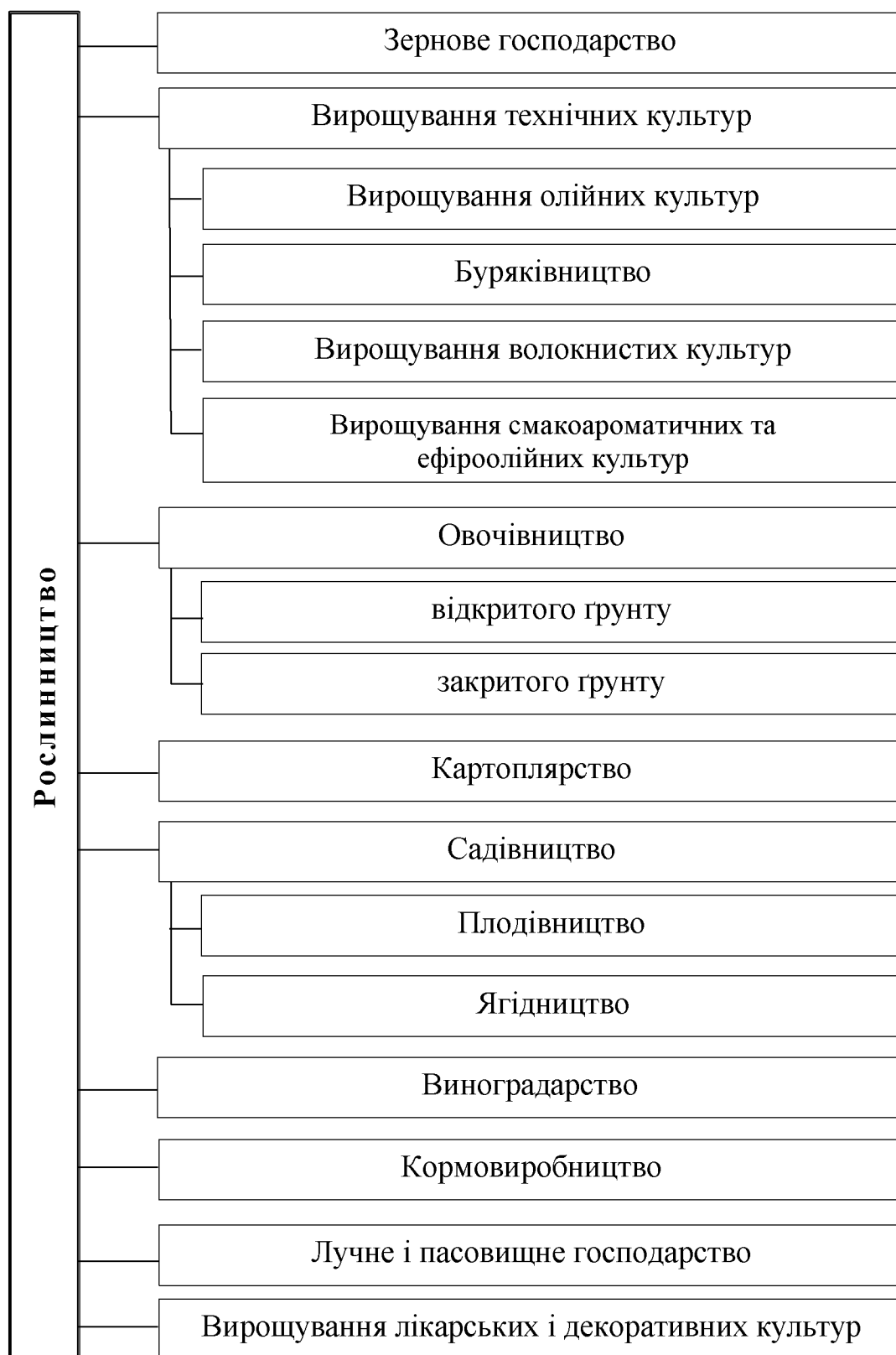

Рис. 1.2. Класифікація основних галузей рослинництва в Україні

Зернове господарство – стратегічно важлива, особлива галузь, яка визначає рівень розвитку всього аграрного сектора, гарантує продовольчу безпеку

України. Це зумовлено винятково важливим значенням зерна для виробництва висококалорійних продуктів харчування [16, с. 124]. Зерно є основним джерелом енергії для життєздатності людини. З нього виробляють основні продукти харчування – хліб, крупу, макарони, кондитерські вироби, його використовують у виробництві пива, спирту, глюкози та ін. Водночас зерно – головний і незамінний корм для тварин: кожна тваринницька галузь потребує великої кількості комбікормів. Худоба споживає близько половини світового виробництва зерна. Крім того, зернові культури вирощують для одержання зеленої маси, силосу, сінажу, сіна, що також використовують для годівлі худоби. У світі зростають обсяги переробки зерна на етанол, який використовують у якості пального для двигунів [31, с. 30].

Особлива економічна роль зерна як цінного ресурсу обумовлена тим, що воно за належних умов зберігає свої поживні властивості упродовж багатьох років. Тому воно придатне для створення державних продовольчих резервів. Зерно зручне для перевезення на великі відстані, легко піддається технічній переробці [31, с. 31].

Обсяг виробництва зерна у світі зростає, у сільськогосподарському сезоні 2023-2024 років він оцінений у рекордні 2,8 млрд тонн [54]. Однак, зважаючи на ріст населення, проблеми з продовольчою безпекою, попит на зерно на світовому ринку залишається високим. Україна є на цьому ринку одним із помітних продавців зерна. Цьому сприяють добрі ґрунтово-кліматичні умови, вигідне геополітичне і територіально-економічне розташування нашої країни [16, с. 124]. Зернові культури вирощують в усіх регіонах України. Торгівля зерном – важливий сегмент аграрного бізнесу, в якому задіяна велика кількість сільськогосподарських підприємств, суб'єктів ринкової інфраструктури.

В Україні основною зерновою культурою є пшениця. У 2024 році на неї припадало 43,9% від загального обсягу виробництва зерна [34]. Пшениця вважається найважливішою продовольчою культурою. У світі найпоширенішою зерновою культурою є кукурудза, на неї припадає 40% у загальному обсязі зерновиробництва [31, с. 133]. Зерно кукурудзи має багатоцільове призначення.

Переважну більшість виробленої продукції (понад 60%) використовують на фуражні цілі. З кукурудзи виробляють понад 150 харчових і технічних продуктів. Та особливо високо оцінюють перспективи кукурудзи у виробництві біоетанолу. Саме з його виробництвом пов'язують головну причину збільшення виробництва кукурудзи у світі [31, с. 260-261].

Із зернових культур в Україні також вирощують жито, ячмінь, овес, круп'яні культури (гречку, просо), зернобобові (горох, квасолю, вику та ін.). Обсяги вирощування окремих зернових культур залежать від ринкового попиту, в тому числі перспектив експорту, відповідних видів зерна.

До технічних відносять велику групу сільськогосподарських культур, продукція вирощування яких є сировиною для харчової, легкої та інших видів переробної промисловості [16, с. 140]. Особливо важливу роль серед технічних культур в Україні відіграють олійні. До них належать культури, насіння яких містить понад 15% жиру, що дає змогу використовувати його для виробництва олії [31, с. 543]. Її використовують у харчовій, кондитерській, консервній, лакофарбовій, шкіряній, текстильній галузях промисловості. Рекомендоване харчове споживання рослинної олії на одну людину за медичними нормами становить 14 літрів на рік. Відходи насіння олійних культур – шрот і макуха – є цінним концентрованим кормом для тварин [31, с. 543]. Основними олійними культурами в Україні є соняшник, соя, ріпак. Великі обсяги виробництва насіння олійних культур та безпосередньо олії в нашій країні дають змогу їй займати помітне місце серед світових експортерів цієї продукції.

Головною олійною культурою в Україні вважається соняшник. Соняшникова олія має високі смакові якості та переваги перед іншими рослинними жирами за поживністю та засвоюваністю. Гірші за якістю сорти соняшникової олії використовують для виробництва лінолеуму, стеарину, водонепроникних тканин, електроізоляційних матеріалів тощо. Соняшник є цінним медоносом [31, с. 547-548]. За обсягом виробництва насіння соняшнику Україна в довоєнний період займала перше місце у світі.

Олія є основною ціллю вирощування ріпаку. Ріпакова олія вважається найкращою сировиною для виробництва бутербродного масла, маргаринів, майонезі, приправ, кондитерських жирів. Вона зменшує вміст холестерину в крові людини. Зростання попиту на насіння олійних культур у країнах ЄС спричинене не реалізацією програм із виробництва біодизелю. Жирні кислоти ріпакової олії використовують у виробництві мила, гуми, лаків, пластмас, що легко розчиняються у природному середовищі. Ріпак також є цінною кормовою культурою [31, с. 567-568].

За вмістом олії в бобах соя відноситься до олійних культур. Та вона цінна й високим вмістом білку, що визначає велике її продовольче значення. Соеві білок і олію можна знайти у складі понад 1000 харчових продуктів. Великий вміст білка та його збалансованість за амінокислотами дають змогу розглядати сою як добрий замінник продуктів харчування тваринного походження. Продуктами її переробки є соєве молоко, соєве борошно, консерванти. Страви із сої використовують як дієтичний продукт. Соя відома і як цінна кормова культура [31, с. 393-395].

Цукрові буряки як технічна культура важливі тим, що забезпечують цукрову промисловість України сировиною. Цукор має високі смакові якості. Швидко засвоюючись організмом, він відновлює його енергію і працездатність, позитивно впливає на емоційний стан людини. Людині потрібно 29-37 кг цукру на рік [31, с. 450], що визначає стабільний попит на цей продукт, а отже, й на сировину для його виробництва. Сформована в Україні мережа цукрових заводів, які переважно розташовані в сільській місцевості, посилює стратегічне значення буряківництва як галузі, що забезпечує соціально-економічний розвиток сільських територій [16, с. 145].

До найважливіших сільськогосподарських культур з різнобічним використанням належить картопля. Насамперед вона відома як важливий продукт харчування. З неї також виготовляють спирт, крохмаль, глюкозу та ін., використовують для годівлі тварин. За нормами споживання в середньому на одну особу на рік потрібно 110-120 кг картоплі [16, с. 145]. Фактично ж її споживання в

Україні вище, що підтверджує важливість картоплярства як галузі сільського господарства.

Овочі є незамінним продуктами харчування, багатими на мінеральні елементи та вітаміни. Їх споживання сприяє нормальному фізіологічному розвитку організму, поліпшує обмін речовин, регулює діяльність органів травлення, поліпшує стійкість організму проти інфекційних хвороб. Норма споживання овочів і баштанних культур становить 164 кг на одну особу за рік [16, с. 165-166]. Фактичний рівень їх споживання в Україні є нижчим, що визначає важливість і перспективність розвитку товарного овочівництва.

Найпоширенішими овочевими культурами, що їх вирощують в Україні, є капуста, помідори, огірки, цибуля, морква, столовий буряк. Загалом у світі відомо понад 100 видів овочів. Залежно від застосовуваних технологій розрізняють овочівництво відкритого і закритого ґрунту. Захищений ґрунт (теплиці, парники) дає змогу вирощувати овочі круглий рік, що має важливе значення для формування їх товарної пропозиції. Особливістю галузі овочівництва є низька транспортабельність і висока трудомісткість виробництва продукції. Окремі виробничі процеси, зокрема збір урожаю, погано піддаються механізації [29, с. 155].

Плоди і ягоди як продукція садівництва, а також виноград є цінними продуктами харчування. Вони багаті на вітаміни, цукор, важливі мікроелементи, вуглеводи, органічні кислоти. Продукцію садівництва і виноград використовують для споживання у свіжому вигляді та як сировину для виробництва варення, компотів, соків, вина, сухофруктів та ін. За рекомендованими нормами споживання фруктів і ягід на одну особу в рік має становити 84 кг [16, с. 177]. Фактично в Україні рівень їх споживання значно нижчий, незважаючи на розвиток швидкими темпами товарного виробництва продукції садівництва, значні обсяги імпорту продукції. Для виробництва плодів, ягід та винограду закладають багаторічні насадження – сади, ягідники, виноградники. Це потребує значних затрат. Розвиток садівництва і виноградарства залежить також від наявності сховищ для зберігання продукції [29, с. 171]. Підприємства з виробництва про-

дукції садівництва і винограду є переважно вузькоспеціалізованими. Їхня спеціалізація залежить від кліматичних умов, орієнтованості на ринку збуту продукції.

Відзначимо низку особливостей галузі рослинництва, які впливають на економічні аспекти її розвитку:

1. Виробниками продукції рослинництва є сільськогосподарські підприємства і господарства населення, основну частину серед яких складають особисті селянські господарства (крім них Державна служба статистики до господарств населення включає й фізичних осіб-підприємців) [61, с. 28]. Сільськогосподарські підприємства є суб'єктами підприємництва. Особистих селянських господарств до таких суб'єктів не відносять, однак, реалізуючи частину виробленої продукції рослинництва, вони впливають на процеси у сфері аграрного бізнесу.

2. Виробництво продукції рослинництва характеризується вираженою сезонністю. Результатом є неритмічне використання робочої сили, технічних засобів протягом року, нерівномірне надходження виручки від реалізації продукції рослинництва, що впливає на організацію її виробництва. Сезонний характер виробництва є причиною коливання цін на продукцію рослинництва упродовж року, обумовлює необхідність значних капіталовкладень на організацію її зберігання.

3. Виробництво продукції рослинництва, у процесі якого використовуються природні ресурси (земля, вода), справляє помітний вплив на екологічний стан довкілля. Використання інтенсивних технологій, завдяки яким зростає обсяг виробництва продукції рослинництва, а отже, й обсяг доходів від її продажу, негативно впливає на стабільність агроєкосистем. Натомість раціональна організація виробництва з використанням сівозмін, оптимальних доз агрохімікатів сприяє збереженню родючості ґрунтів, біорізноманіттю.

4. Результати виробництва в рослинництві залежать від природно-кліматичних умов, що впливає на формування зональної спеціалізації в окремих рослинницьких галузях, їх поширенні по території України.

Спостерігаються помітні відмінності в розміщенні виробництва окремих видів продукції рослинництва між двома основними категоріями агровиробників – підприємствами і господарствами населення (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Частка виробництва основних видів продукції рослинництва в Україні за категоріями господарств, %

Продукція	Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	2023 р.	2024 р.	2023 р.	2024 р.
Продукція рослинництва у постійних цінах 2021 р., всього	73,0	73,5	27,0	26,5
Зерно	79,8	80,0	20,2	20,0
Олійні культури	91,8	92,5	8,2	7,5
Буряк цукровий	96,7	97,1	3,3	2,9
Овочі	11,5	...	88,5	...
Картопля	2,0	...	98,0	...
Плоди і ягоди	19,8	...	80,2	...
Виноград	33,5	...	66,5	...

Розраховано за джерелами: [34; 46]

Переважну більшість продукції рослинництва в Україні (майже три чверті) виробляють сільськогосподарські підприємства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, націленими на одержання прибутку. Підприємства в Україні виробляють близько 80% зерна, переважну більшість продукції технічних культур, зокрема понад 90% олійних культур, близько 97% цукрових буряків. Натомість основними виробниками овочів, картоплі, плодів і ягід, винограду є господарства населення. Доцільно також відзначити, що у 2024 році в сільськогосподарських підприємствах на продукцію рослинництва припадало 83,2% від загального обсягу виробленої сільськогосподарської продукції в постійних цінах, тоді як на продукцію тваринництва – лише 16,8% [46]. Це вказує на те, що

підприємства у своїй господарській діяльності орієнтуються переважно на розвиток галузі рослинництва.

На розвиток підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва впливає багато чинників. Основні з них наведені в табл. 1.4. Вони згруповані на чинники внутрішнього і зовнішнього середовища.

Таблиця 1.4

**Основні чинники розвитку підприємницької діяльності виробників
продукції рослинництва**

Група чинників	Зміст чинників
1	2
Зовнішні чинники	
Економічне середовище	Попит на продукцію рослинництва на внутрішньому і зовнішньому ринках. Ціни на продукцію рослинництва. Ціни на ресурси для виробництва продукції рослинництва. Конкуренція на ринках продукції рослинництва. Конкуренція між виробниками. Державна підтримка виробників продукції рослинництва (субсидії, дотації, компенсації).
Природно-кліматичні умови	Погодні умови. Родючість ґрунтів. Доступ до водних ресурсів для зрошення.
Регуляторне середовище	Земельне законодавство. Система оподаткування. Діючі стандарти якості, сертифікація продукції. Умови виходу на зовнішні ринки (експорту продукції).
Технологічні та інфраструктурні чинники	Впровадження новітніх технологій виробництва. Модернізація технічного забезпечення агровиробників. Розвиток інформаційних технологій. Розвиток транспортної інфраструктури. Наявність виробничої інфраструктури (елеваторів, сховищ, переробних підприємств. Розвиток аграрної науки. Розвиток сільськогосподарської кооперації.
Внутрішні чинники	
Фінансово-економічний стан підприємства	Рівень рентабельності. Наявність доходів і прибутків як власних джерел фінансування. Кредитоспроможність підприємства.

Продовження таблиці 1.4

1	2
Ресурсне забезпечення	Площа сільськогосподарських угідь. Забезпечення робочою силою, кваліфікація персоналу. Наявність сільськогосподарської техніки, складських приміщень, засобів зберігання. Технології виробництва продукції рослинництва.
Організація виробництва	Ефективність системи управління. Мотивація персоналу. Стратегічне планування. Маркетингова діяльність.
Інноваційна активність	Впровадження інноваційних технологій (точного землеробства, органічного виробництва та ін.). Впровадження організаційних інновацій (участь у інтегрованих структурах, зокрема сільськогосподарській кооперації). Використання цифрових рішень у маркетингу, для оптимізації витрат.

Зовнішніми є чинники, які формуються поза підприємством і воно має обмежені можливості їх контролю чи зміни. Натомість внутрішні чинники (внутрішнього середовища) стосуються безпосередньо суб'єкта господарювання, його ресурсів, намірів, компетенцій тощо [61, с. 79].

Серед економічних чинників зовнішнього середовища слід виділити параметри ринкової кон'юнктури, які визначають умови реалізації продукції рослинництва. Зважаючи на те, що значна частика виробленої сільськогосподарськими підприємствами України продукції рослинництва поступає на експорт, йдеться й про кон'юнктуру зовнішніх ринків. Також розвиток підприємницької діяльності залежить від регуляторного середовища (норм і правил, які регламентують порядок здійснення господарських процесів), наявності інноваційних технологій та інфраструктурного забезпечення діяльності виробників продукції рослинництва.

Серед чинників внутрішнього середовища особливо вагомим є ресурсне забезпечення підприємства. Формування ресурсного забезпечення, зокрема площі землекористування, впровадження інноваційних технологій, залежить від фінансово-економічного стану підприємства. На його поліпшення впливає інноваційна активність підприємства.

1.3. Методика дослідження підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств

Дослідження – це цілеспрямоване пізнання предмета, що вивчається, результати якого виступають у вигляді систематизованих знань про цей предмет. Для того, щоб дослідження досягло поставлених завдань, воно повинно здійснюватися за певною методикою. Під методикою розуміємо сукупність прийомів і операцій, способів формування системи знань, контролю об'єктивності отриманих результатів дослідження [3, с. 7]. Методика дослідження не є довільною, а визначається особливостями об'єкта пізнання. У дослідженні, результати якого відображені у кваліфікаційній роботі, об'єктом є підприємницька діяльність малих сільськогосподарських підприємств, що пов'язана з виробництвом цими підприємствами продукції рослинництва. Підприємницька діяльність є економічним процесом, отже методика її дослідження визначається сукупністю методів, які використовуються в економічних дослідженнях.

Дослідження економічних процесів характеризується низкою важливих особливостей і завдань, які впливають на формування методики. Цими відмітними особливостями дослідження є:

- дослідження є цілеспрямованим результатом, який повинен мати поставлену мету, чітко сформульовані завдання (вони зазначені у вступі до кваліфікаційної роботи);
- дослідження є процесом, спрямованим на пошук нової інформації, висунення ідей, на нове висвітлення розглянутих питань;
- дослідження характеризується систематичністю, повинно відбуватися за певним планом;
- результати дослідження повинні бути доведені певними аргументами, на їх основі потрібно зробити узагальнення і висновки [3, с. 18].

Методи дослідження можуть бути розподілені на: філософські, загальнонаукові та часткові (спеціальні). Філософським методом, на якому ґрунтується наше дослідження, є діалектичний. Він передбачає розгляд досліджуваних про-

цесів і явищ у їхньому розвитку, у взаємозв'язках з іншими явищами [61, с. 46]. Осмислення результатів дослідження передбачає дотримання позицій детермінізму – вчення про всезагальний об'єктивний закономірний взаємозв'язок і причинну зумовленість явищ соціально-економічного середовища [3, с. 7].

Використання діалектичного методу при дослідженні підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва передбачає визнання наступних положень. Малі сільськогосподарські підприємства є складовими системи виробництва продукції рослинництва (поряд із середніми та великими підприємствами, господарствами населення), яка склалася в країні. Вони взаємодіють із зовнішнім середовищем свого функціонування – економічним (зокрема ринковим), інституційним, навколишнім природним середовищем. Від зовнішнього середовища вони зазнають впливу численних чинників, які були наведені в табл. 1.4. Але й у свою чергу діяльність малих підприємств як виробників продукції рослинництва впливає на середовище їхнього функціонування. Ці підприємства, формуючи пропозицію продукції рослинництва, впливають на ринкову кон'юнктуру. Виробництво продукції рослинництва, як зазначали, справляє помітний вплив на навколишнє середовище. Розвиток підприємницької діяльності вимагає змін у інституційному середовищі, і воно змінюється під впливом запитів суб'єктів господарювання.

Загальнонаукові методи дослідження використовують у різних науках, при вивченні різних проблем. Серед основних із них виділимо наступні.

Аналіз як метод дослідження – полягає в поділі об'єкта на складові частини з метою їх окремого вивчення. Передбачає визначення динамічних змін у складі об'єкта, виявлення форм взаємодії елементів цілого, знаходження причин явища та ін. [3, с. 31]. Прикладом цього методу є виділення та дослідження в діяльності підприємств – виробників продукції рослинництва результатів виробництва окремих видів рослинницької продукції.

Розкладаючи об'єкт дослідження на частини, часто здійснюють їхню класифікацію – розподіл об'єктів, які вивчають, на певні групи за суттєвими озна-

ками [61, с. 48]. У нашій роботі наведено класифікацію видів аграрного підприємництва, класифікацію основних галузей рослинництва.

Синтез – об'єднання (реальне або уявне) різних сторін предмета в єдине ціле [3, с. 32]. На основі розрахунку й аналізу окремих показників ефективності, фінансового стану підприємств роблять висновок про їхню життєздатність загалом.

Абстрагування – процесу уявного відволікання від низки властивостей і відносин досліджуваного явища з одночасним виділенням тих, що цікавлять дослідника [3, с. 32]. Як зазначали, на діяльність підприємств – виробників продукції рослинництва впливає багато чинників. У процесі дослідження звертали увагу на вплив тих із них, які вважали найбільш суттєвими. З абстрагуванням і синтезом тісно пов'язаний інший загальний метод дослідження – узагальнення, яке передбачає встановлення загальних властивостей і ознак предметів [3, с. 34].

Дедукція – перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, конкретного [3, с. 35]. Розглядаючи важливість інноваційних технологій для удосконалення виробництва продукції рослинництва, виходили з того, що відповідні удосконалення важливі й для малих сільськогосподарських підприємств. Індукція як метод дослідження пов'язана з узагальненням результатів дослідження [3, с. 34]. Вона застосована при формуванні висновків у кваліфікаційній роботі.

Важливим загальнонауковим методом дослідження є системний підхід. Він передбачає розгляд об'єктів дослідження як систем – сукупності елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем, утворюють певну цілісність, єдність [3, с. 36]. Економічною системою є кожне мале сільськогосподарське підприємство, яке складається з ресурсів, механізму управління підприємством, окремих видів діяльності. Економічними системами вищого порядку є сукупність малих сільськогосподарських підприємств, галузь рослинництва як складова сільського господарства, система аграрного виробництва, яка сформована в країні.

До найпоширеніших метод дослідження відноситься порівняння – пізнавальна операція, за допомогою якої виявляють кількісні та якісні характеристики предметів [3, с. 28]. Прикладами застосування цього методу в нашому дослідженні є порівняння показників діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва за різні роки. Результати діяльності малих підприємств порівнювали з аналогічними показниками за всією сукупністю сільськогосподарських підприємств України. При цьому враховували, що порівняння має сенс тільки в сукупності однорідних предметів (підприємств, видів продукції рослинництва).

До часткових або спеціальних методів дослідження відносять сукупність способів, принципів пізнання, дослідницьких прийомів, що застосовуються в окремій науці [3, с. 24]. У нашому дослідженні застосована низка прийомів, призначена для вивчення економічних процесів. Серед них – статистико-економічний метод, який передбачає вивчення структурних та динамічних змін на основі опрацювання масивів цифрової інформації [61, с. 49]. У рамках цього методу визначали відносні величини, показники динаміки. Для відображення результатів дослідження застосовували табличний та графічний методи.

До категорії спеціальних методів, що застосовуються в економічних дослідженнях, відноситься SWOT-аналіз, який відноситься до методів стратегічного аналізу. Він дав змогу узагальнити оцінки перспектив подальшого розвитку підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва в малих сільськогосподарських підприємствах.

Відображення економічних процесів і явищ із застосуванням спеціальних методів аналізу передбачає використання системи показників. Особливо важливим вважаємо застосування в нашому дослідженні показників ефективності виробництва продукції рослинництва. Зокрема, розраховували й визначали показники технологічної, економічної та соціальної ефективності виробництва продукції рослинництва малими сільськогосподарськими підприємствами.

У якості джерела інформації про діяльність малих сільськогосподарських підприємств використані офіційні дані Державної служби статистики України.

До категорії малих підприємств Держстат України відносить суб'єктів господарювання, в яких середня кількість працівників за звітний рік не перевищує 50 осіб та річний дохід не перевищує суму, еквіваленту 10 млн євро. Серед малих підприємств окремо виділяють мікропідприємства, у яких середня кількість працівників не перевищує 10 осіб та річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйони євро. При визначенні обсягу річного доходу беруть до уваги середньорічний курс Національного банку України [14].

Опрацювання офіційних даних Державної служби статистики України про виробництво продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами з використанням методів статистико-економічного аналізу забезпечує об'єктивність результатів дослідження.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА В МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Розвиток галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України

У сільськогосподарських підприємствах у галузі рослинництва в Україні організоване виробництво десятків видів продукції, яка є результатом вирощування зернових, технічних, кормових культур, картоплі та овочів, багаторічних насаджень. Тому в якості узагальнюючого показника, який відображає результат розвитку галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах загалом, розглядають обсяг виробництва продукції цієї галузі в постійних цінах. Застосування постійних цін дає змогу визначити обсяг виробництва продукції у вартісній формі та, відповідно, підсумувати показники виробництва окремих видів продукції. Зараз в Україні діють постійні ціни 2021 року. Динаміка виробництва продукції рослинництва, обчисленої в цих цінах, наведена на рис. 2.1.

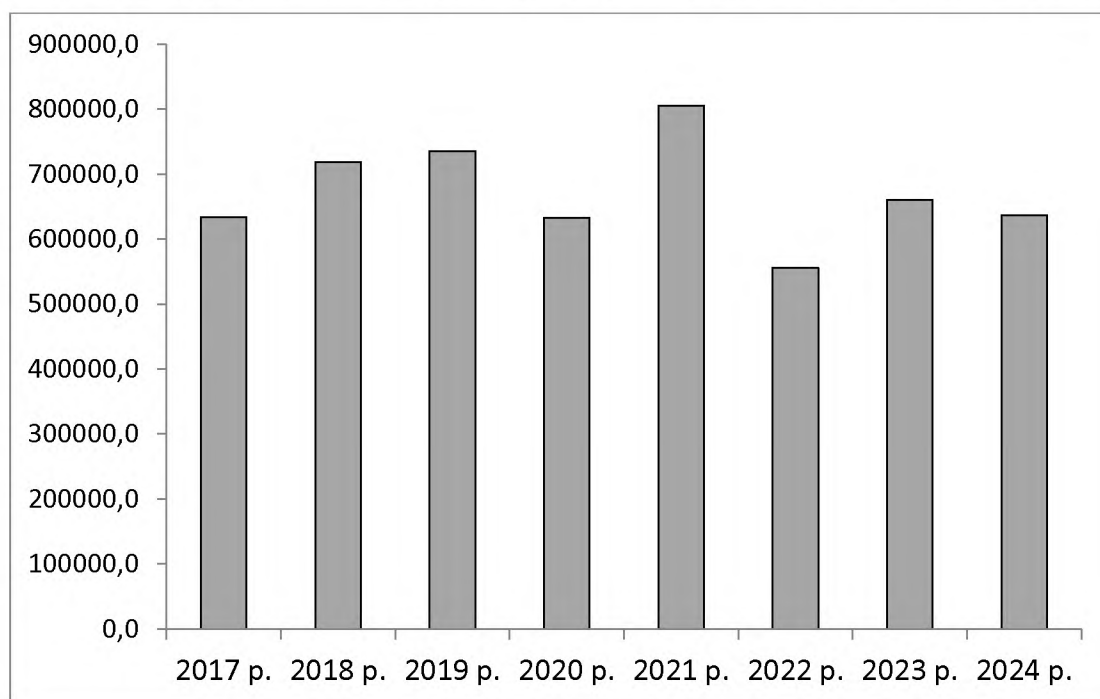

Рис. 2.1 Динаміка обсягів виробництва сільськогосподарськими підприємствами України продукції рослинництва у постійних цінах 2021 р., млн грн

Побудовано за джерелом: [46]

У 2022 році у зв'язку з початком повномасштабної військової агресії проти України загальний обсяг виробництва сільськогосподарськими підприємствами продукції рослинництва помітно зменшився. Та вже в наступному році відновилося тенденція до його зростання, яка простежувалася і в довоєнний період. Наведені дані свідчать про позитивні процеси у розвитку галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. Відновлення зростання обсягів виробництва продукції галузі в період воєнного стану відображає здатність аграрного бізнесу адаптуватися до функціонування навіть у дуже складних соціально-економічних умовах.

Для встановлення тенденцій розвитку окремих рослинницьких галузей наведемо дані про обсяги виробництва основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.1). Разом з ними наведені дані й про обсяги в виробництві цієї продукції у фермерських господарствах. Виходили з того, що Державна служба статистики України розглядає фермерські господарства як форму підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи. Вона включає результати діяльності фермерських господарств, зокрема й щодо обсягів виробництва продукції, до показників діяльності сільськогосподарських підприємств [46]. Майже всі фермерські господарства є невеликими за розмірами суб'єктами аграрного бізнесу. Тому хоча окрім фермерських господарств до категорії малих сільськогосподарських підприємств відносять і багатьох інших суб'єктів господарювання, динаміка обсягів виробництва окремих видів продукції рослинництва фермерськими господарствами певною мірою відображає тенденції розвитку основних рослинницьких галузей у малих підприємствах.

У 2022 році обсяги виробництва сільськогосподарськими підприємствами України переважної більшості основних видів продукції рослинництва помітно зменшилися. Уже з наступного року, як зазначали вище, зростання виробництва продукції рослинництва підприємствами відновилося. Динаміка показників за 2022-2024 роки, яка наведена в табл. 2.1, відображає процеси в окремих рослинницьких галузях у період воєнного стану.

Таблиця 2.1

**Динаміка обсягів виробництва основних видів продукції рослинництва
в сільськогосподарських підприємствах України, тис. т**

Продукція	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2022 р, %
Сільськогосподарські підприємства, всього						
Зерно	51718,0	69689,1	42315,2	47716,4	44969,9	106,3
у т. ч. пшениця	19683,1	25687,2	16261,5	17271,5	18118,4	111,4
кукурудза	26280,3	36790,7	22301,0	26471,5	22884,1	102,6
Продукція олійних культур	16565,5	20318,2	16436,2	20044,1	19678,4	119,7
у тому числі:						
соняшник	11492,9	14214,0	9988,8	11361,4	9698,3	97,1
ріпак	2530,8	2907,4	3301,2	4167,2	3575,2	108,3
соя	2511,2	3130,4	3129,2	4382,2	6306,6	201,5
Цукрові буряки	8627,1	10353,7	9507,9	12696,0	12427,7	130,7
Картопля	398,1	494,6	433,5	422,0	384,0	88,6
Овочі	1491,1	1402,1	444,5	954,5	1034,7	232,8
Плоди і ягоди	340,5	464,2	352,6	394,2	310,6	88,1
Виноград	98,7	101,5	82,5	81,9	50,5	61,2
у т. ч. фермерські господарства						
Зерно	9649,1	14195,4	9407,1	9585,8	8990,7	106,9
у т. ч. пшениця	4593,1	6427,0	3584,4	4216,2	4283,6	119,5
кукурудза	3509,4	5725,4	3847,6	4270,3	3626,2	94,2
Продукція олійних культур	3505,6	4675,4	3420,7	4628,4	4775,8	139,6
у тому числі:						
соняшник	2465,4	3308,9	2078,8	2722,0	2511,1	120,8
ріпак	551,5	721,0	753,2	1002,5	804,2	106,8
соя	482,5	629,6	576,7	872,0	1433,5	248,6
Цукрові буряки	422,5	517,1	550,2	912,7	1018,5	185,1
Картопля	113,2	130,3	107,6	97,8	86,7	80,6
Овочі	291,2	243,1	101,1	275,4	144,6	143,0
Плоди і ягоди	90,8	160,9	140,8	153,3	132,3	94,0
Виноград	9,7	10,5	7,7	5,8	1,1	14,3

Сформовано за джерелом [34]

Слід відзначити помітне зростання виробництва підприємствами України насіння олійних культур, насамперед за рахунок високого попиту на боби сої.

Натомість виробництво продукції основної олійної культури, яка вирощується в Україні – насіння соняшнику, дещо знизилося. Суттєво зросло протягом 2022-2024 років виробництво зерна (на 6,3%), насамперед пшениці (на 11,4%), яка разом з кукурудзою є основними зерновими культурами, що їх вирощують вітчизняні сільськогосподарські підприємства.

Більшість виробленого сільськогосподарськими підприємствами зерна та насіння олійних культур реалізують на зовнішніх ринках. Тому на зміну обсягу виробництва окремих видів цієї продукції помітний вплив справляє можливість її експорту. Вагомим чинником, що стимулював зростання виробництва зерна та продукції вирощування олійних культур у 2023-2024 роках, стало відновлення логістичних можливостей їх експорту в умовах воєнного стану.

У 2023-2024 роках сільськогосподарські підприємства помітно збільшили виробництво овочів, яке у 2022 році суттєво зменшилося через втрату їх виробництва в південних регіонах України. Високими темпами зростало виробництво цукрових буряків, що позитивно характеризує конкурентоспроможність вітчизняного бурякоцукрового підкомплексу. Натомість сільськогосподарські підприємства не проявляли значного інтересу до розвитку картоплярства, вирощування плодів, ягід, винограду.

У 2024 році на овочі закритого ґрунту (тепличну продукцію) припадало всього 6,1% від загального виробництва овочів сільськогосподарськими підприємствами України, у тому числі у фермерських господарствах – 4,5%. Близько 90% тепличних овочів, що поступає в продаж у українських магазинах, – імпортована продукція. Українські тепличні господарства характеризуються низькою конкурентоспроможністю через високу вартість тепло- та електроенергії, а проблеми з її постачанням в умовах військової агресії вкрай ускладнюють функціонування цих господарств [30].

Динаміка обсягів виробництва фермерськими господарствами України протягом 2022-2024 років обсягів виробництва зерна, продукції вирощування технічних культур (олійних та цукрових буряків) була загалом дещо кращою, аніж у сільськогосподарських підприємствах загалом. Це позитивно характери-

зує розвиток відповідних галузей у малих сільськогосподарських підприємствах. Зросло протягом зазначеного періоду виробництво фермерами овочів (на 43,0%). Однак у період воєнного стану фермерські господарства помітно зменшили виробництво картоплі, плодів і ягід, винограду. Малі сільськогосподарські товаровиробники реагують на зовнішні умови виробництва продукції рослинництва, зокрема на ринкову кон'юнктуру, приблизно так само, як і більші за розмірами підприємства.

Основними чинниками, які визначають обсяги виробництва продукції рослинництва, є посівна площа та рівень урожайності сільськогосподарських культур. Дані про посівні площі основних сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах України й у фермерських господарствах у їхньому числі наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Посівні площі сільськогосподарських культур
у сільськогосподарських підприємствах України, 2024 р.**

Культура, група культур	Сільськогосподарські підприємства, всього		у т. ч. фермерські господарства	
	площа, тис га	структура, %	площа, тис га	структура, %
Всього посівних площ	16876,9	100,0	4146,9	100,0
у т. ч.:				
зернові та зернобобові	8025,0	47,6	1915,7	46,2
технічні культури	8467,9	50,2	2184,6	52,7
з них – олійні	8200,3	48,6	2160,5	52,1
картопля	15,1	0,1	4,1	0,1
овочі відкритого ґрунту	27,7	0,2	5,5	0,1
кормові культури	336,9	2,0	35,6	0,9

Сформовано за джерелом [34]

Домінуючу роль у структурі посівних площ у сільськогосподарських підприємствах України у 2024 році займали зернові (47,6%) та олійні (48,6%) культури. Частка картоплі та овочів у структурі посівних площ була незначною.

На кормові культури, продукцію вирощування яких використовують для годівлі великої рогатої худоби, овець та кіз, припадало всього 2,0% посівів. Приблизно такою ж була структура посівних площ і у фермерських господарствах. Рівень розвитку скотарства в малих сільськогосподарських підприємствах ще нижчий, ніж у середніх та великих, тому на кормові культури фермери у 2024 році відвели всього 0,9% посівних площ.

Важливим індикатором стану та тенденцій розвитку окремих рослинницьких галузей є рівень урожайності сільськогосподарських культур. Динаміка відповідних показників у аграрних підприємствах України за 2020-2024 роки наведена в табл. 2.3. Спостерігається позитивна тенденція до підвищення показників урожайності за всіма основними культурами, окрім овочів та винограду. Ця тенденція продовжувалася і в період воєнного стану, що позитивно характеризує стан рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Таблиця 2.3

**Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур
у сільськогосподарських підприємствах України, ц/га**

Культура, група культур	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2022 р, %
1	2	3	4	5	6	7
Сільськогосподарські підприємства, всього						
Зернові та зерно-бобові	46,4	59,3	50,3	61,8	56,2	121,1
у т. ч. пшениця	39,8	47,4	40,9	49,4	48,6	122,1
кукурудза	60,9	83,7	69,1	86,2	73,1	120,0
Олійні культури	21,5	26,2	23,4	26,0	24,0	111,6
у тому числі:						
соняшник	21,4	25,6	22,4	25,3	22,4	104,7
ріпак	23,0	29,3	28,7	29,3	28,5	123,9
соя	21,3	27,5	23,1	26,5	24,9	116,9
Цукрові буряки	421,0	486,6	553,6	533,3	513,7	122,0
Картопля	229,4	251,3	261,1	287,2	252,2	109,9
Овочеві культури	396,1	420,5	282,4	363,4	371,9	93,9
Плодові та ягідні культури	77,4	108,7	105,6	117,3	93,1	120,3
Виноград	40,3	46,0	46,9	54,2	35,0	86,8

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4	5	6	7
у т. ч. фермерські господарства						
Зернові та зерно- бобові	37,4	50,4	41,8	51,3	47,1	125,9
у т. ч. пшениця	35,4	43,7	25,9	43,5	43,0	121,4
кукурудза	48,4	75,4	60,9	76,5	62,2	128,5
Олійні культури	18,5	24,4	20,4	24,1	22,1	119,5
у тому числі:						
соняшник	18,0	23,6	19,0	23,4	20,4	113,3
ріпак	21,8	28,5	26,3	27,7	26,9	123,4
соя	18,1	24,9	20,8	23,9	23,9	132,0
Цукрові буряки	445,1	549,6	587,4	600,0	551,8	124,0
Картопля	196,8	215,5	226,7	236,2	206,2	108,8
Овочеві культури	373,9	346,7	269,8	427,4	274,4	73,4
Плодові та ягідні культури	86,8	154,9	154,4	175,5	144,6	86,8
Виноград	50,9	63,7	50,3	39,1	11,1	21,8

Сформовано за джерелом: [34]

Майже за всіма основними сільськогосподарськими культурами показники їх урожайності у фермерських господарствах були дещо нижчими, аніж за групою сільськогосподарських підприємств загалом. На основі цього робимо висновок про дещо нижчу технологічну ефективність виробництва продукції рослинництва в малих сільськогосподарських підприємствах. З іншого боку, протягом 2020-2024 років темпи зростання урожайності переважної більшості сільськогосподарських культур у фермерських господарствах були дещо вищими, аніж за всіма сільськогосподарськими підприємствами. Отже, розрив у показниках урожайності скорочується.

З урахуванням євроінтеграційних планів України порівнюємо показники урожайності основних сільськогосподарських культур у вітчизняних аграрних підприємствах та в країнах ЄС (табл. 2.4). За допомогою цього критерію можна здійснити порівняння рівня розвитку окремих рослинницьких галузей, що відображає конкурентоспроможність українських агровиробників.

Таблиця 2.4

**Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні
та країнах Європейського Союзу, 2023 р., ц/га**

Культура	С.-г. підприємства України	Країни ЄС	у тому числі		
			Польща	Румунія	Угорщина
Пшениця	48,6	55,1	52,8	41,5	56,4
Кукурудза	73,1	73,5	71,5	39,8	81,0
Соняшник	22,4	21,0	22,3	18,7	29,2
Ріпак	28,5	31,6	32,4	27,9	33,2
Соя	24,9	29,1	26,1	22,6	29,8
Цукрові буряки	513,7	751,0	650,0	324,2	613,4
Картопля	252,2	362,2	296,4	148,9	277,3

Джерело [62]

За багатьма показниками рівень урожайності основних культур у сільськогосподарських підприємствах України все ще поступається середнім показникам за країнами Європейського Союзу. Однак часто це відставання не надто помітне, а урожайність соняшнику в українських аграрних підприємствах у 2023 році була дещо вищою (на 6,7%), аніж середня за країнами ЄС. Якщо ж порівнювати показники урожайності основних культур з даними центральноєвропейських країн – сусідів України, то відставання було значно меншим, а за багатьма показниками – взагалі не спостерігалось. Отже, рівень розвитку галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України загалом дає їм змогу успішно конкурувати з країнами ЄС на світових ринках зерна та продукції вирощування олійних культур.

Розглянемо місце малих сільськогосподарських підприємств у системі виробництва продукції рослинництва аграрними підприємствами України. Як зазначали, певною мірою це місце можна оцінити за діяльністю фермерських господарств. У 2024 році на фермерські господарства припадало 21,7% продукції рослинництва, виробленої сільськогосподарськими підприємствами України

[46]. Зокрема, частка фермерських господарств у виробництві в сільськогосподарських підприємствах зерна складала в цьому році 20,0%, насіння олійних культур – 24,3%, цукрових буряків – 8,2%, картоплі – 22,3%, овочів – 14,0%, плодів та ягід – 42,6%.

Використовуючи дані Державної служби статистики України, проаналізуємо роль малих підприємств (за критеріями середньорічної кількості працівників та річного обсягу доходів) – виробників продукції рослинництва у загальному обсязі виробництва та реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами України. Для цього розглянемо дані за групами підприємств, для яких основним видом діяльності є вирощування однорічних і багаторічних культур (рілничі підприємства) та підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні багаторічних культур (підприємства садівництва і виноградарства). Групи зазначених підприємств охоплюють майже всі підприємства, що здійснюють товарне виробництво продукції рослинництва. Це дає змогу доволі точно охарактеризувати процеси, які відбуваються в малих підприємствах – виробниках продукції рослинництва. Відповідні дані наведені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

**Динаміка результатів діяльності підприємств, що спеціалізуються
на виробництві продукції рослинництва* в Україні**

Група підприємств	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2020 р., %, +/- п.
1	2	3	4	5	6	7
Кількість діючих підприємств, одиниць						
Усі підприємства	43052	41437	28502	35779	30963	71,9
у т. ч. малі	41568	39962	27293	34646	29879	71,9
у % до загального	96,9	96,4	95,8	96,8	96,5	- 0,4 п.
з них – мікропідприємства	37163	35365	23236	30821	26008	70,0
у % до загального	86,3	85,	81,5	86,1	84,0	- 2,3 п.

Продовження таблиці 2.5

1	2	3	4	5	6	7
Обсяг виробленої продукції, млн грн						
Усі підприємства	554693	876675	606534	636046	698224	125,9
у т. ч. малі	232554	363352	266003	269198	255259	109,8
у % до загального	41,9	38,4	43,4	42,3	36,6	- 5,3 п.
з них – мікропідприємства	77599	109532	83501	90306	92815	119,6
у % до загального	14,0	12,5	13,8	14,2	13,3	- 0,7 п.
Обсяг реалізованої продукції, млн грн						
Усі підприємства	501809	791108	554232	621489	711286	141,7
у т. ч. малі	217348	301707	230707	260786	253785	116,8
у % до загального	43,3	38,1	41,6	42,0	35,7	- 7,6 п.
з них – мікропідприємства	72150	96153	70999	84525	89838	124,5
у % до загального	14,4	12,2	12,8	13,6	12,6	- 1,8 п.

* Підприємств з основним видом діяльності: «виросування однорічних і дворічних культур» та «виросування багаторічних культур»

Сформовано за джерелом: [14]

У 2024 році в Україні налічувалося майже 31 тис. економічно активних сільськогосподарських підприємств, основним видом діяльності яких було виросування сільськогосподарських культур (однорічних, дворічних і багаторічних), а отже – виробництво продукції рослинництва. Загальна їх кількість відзначалася нестабільністю, пов'язаною зі складними економічними умовами для ведення бізнесу в період воєнного стану. Серед усіх цих підприємств на малі у 2024 році припадало 96,5%, на мікропідприємства – 84,0%. Кількісне домінування в сукупності підприємств малих за розмірами є типовим практично для будь-якої галузі економіки. Серед підприємств, які спеціалізуються на виросуванні багаторічних культур (садівництві й виноградарстві), протягом досліджуваного періоду взагалі не було великих та налічувалося буквально кілька середніх за розмірами підприємств.

Попри невелику кількість діючих суб'єктів більшість виробництва продукції рослинництва в Україні припадає на великі й середні підприємства. На малі рослинницькі підприємства у 2024 році припадало 36,6% від загального обсягу виробленої підприємствами продукції та 35,7% – реалізованої продукції. На мікропідприємства у 2024 році припадало 13,3% від загального обсягу виробленої та 12,6% від загального обсягу реалізованої продукції рослинництва підприємствами України. Уточнимо, що обсяг виробленої та реалізованої продукції визначається в поточних цінах, тому збільшення відповідних показників у сільськогосподарських підприємствах, зокрема й малих, відображає не стільки зміну фізичного обсягу виробленої та реалізованої продукції, скільки зростання їх вартості через інфляційні процеси.

У динаміці спостерігається деяке зменшення частки малих і мікропідприємств у загальній кількості діючих підприємств – виробників продукції рослинництва та в загальному обсязі виробленої й реалізованої продукції рослинництва всіма підприємствами України. Це означає, що малі підприємства характеризуються відносно нижчою конкурентоспроможністю порівняно з великими та середніми виробниками продукції рослинництва. У складних умовах вони швидше припиняють діяльність та допускають більший спад виробництва продукції. Однак як малі підприємства, так і мікропідприємства в їх числі відіграють помітну роль на ринку продукції рослинництва, відіграють важливу роль у формуванні її пропозиції.

2.2. Ефективність підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва

Критерієм успішності підприємницької діяльності, який визначає доцільність її продовження, є ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Дослідники, відзначаючи багатоаспектність поняття «ефективність», стосовно діяльності підприємств переважно розглядають її як співвідношення результату

цієї діяльності до ресурсів, які зумовили отримання відповідного результату [22]. Показники ефективності формують інформаційну основу для обґрунтування управлінських рішень щодо напрямів та засад подальшого розвитку підприємницької діяльності економічного суб'єкта.

Зважаючи на те, що результати діяльності підприємства можуть відображатися різними індикаторами та передбачають залучення різних видів ресурсів, прийнято розглядати різні види ефективності. Стосовно сільськогосподарських підприємств, визначають технологічну, економічну та соціальну ефективність їхньої основної діяльності – виробництва сільськогосподарської продукції [60, с. 175]. Оскільки з позицій ведення бізнесу будь-яка ефективність може позиціонуватися як підприємницька [7, с. 100], практично всі показники зазначених видів ефективності мають пряме чи опосередковане відношення до ефективності підприємницької діяльності аграрних підприємств.

Технологічну ефективність сільськогосподарського товаровиробника оцінюють за натуральними показниками його діяльності. Стосовно виробництва продукції рослинництва основним показником технологічної його ефективності є урожайність сільськогосподарських культур [60, с. 175]. На основі аналізу показників урожайності, наведених в табл. 2.3 і 2.4, були зроблені висновки стосовно, по-перше, позитивної динаміки та достатньо високого рівня урожайності основних культур у сільськогосподарських підприємствах України, що є ознакою конкурентоспроможності вітчизняних виробників продукції рослинництва, а по-друге, відносно нижчого рівня урожайності в малих за розмірами агрови-робників порівняно з великими підприємствами. Конкретизують залежність рівня урожайності сільськогосподарських культур від розмірів аграрних підприємств дані, наведені в табл. 2.6. Індикатором розмірів підприємств – виробників продукції рослинництва є величина посівної площі окремих культур з розрахунку на одне підприємство.

Наведені в табл. 2.6 дані підтверджують висновок про прояв прямої залежності між рівнем концентрації виробництва продукції рослинництва (а отже – і розмірами підприємств, що є виробниками цієї продукції) та показниками

урожайності. Однак при вирощуванні цукрових буряків ця залежність не простежується взагалі. При вирощуванні інших основних сільськогосподарських культур відхилення в урожайності залежно від розмірів посівних площ не є надто значимими. Зокрема, у підприємствах із зібраною площею соняшнику до 100 га у 2024 році рівень його урожайності був усього на 12,7% меншим, ніж у підприємствах із зібраною площею соняшнику понад 500 га.

Таблиця 2.6

**Урожайність основних культур у сільськогосподарських підприємствах
України залежно від зібраних площ (концентрації виробництва),
2024 р., ц/га**

Група підприємств за розміром зібраної площі, га	Всього, зернові та зернобобові	у тому числі		Соя	Ріпак	Соняшник	Цукрові буряки
		пшениця	кукурудза				
до 100,0	40,9	42,0	54,8	21,1	26,0	20,0	566,7
100,1 – 200,0	47,9	46,3	61,2	22,7	27,3	22,1	564,7
200,1 – 500,0	51,0	47,7	67,4	23,7	27,1	22,3	556,7
більше 500,0	56,1	50,0	77,2	26,3	30,2	22,9	488,6
Разом за сукупністю	56,2	48,6	73,1	24,9	28,5	22,4	513,7

Сформовано за даними джерела [10]

Таким чином, розмір сільськогосподарського підприємства не є вагомим чинником формування технологічної ефективності виробництва продукції рослинництва. Малі аграрні підприємства здатні застосовувати технології вирощування сільськогосподарських культур, які за результатами суттєво не поступаються показникам середніх та великих підприємств.

Попри значимість різних видів ефективності, виходячи з мети підприємницької діяльності (максимізації прибутку), найбільш важливими для бізнесу є показники економічної ефективності. Доступними даними, які відображають економічну ефективність виробництва продукції рослинництва, є інформація Державної служби статистики України про показники рентабельності підпри-

емств, які спеціалізуються на виробництві цієї продукції, та частку серед них прибуткових. Дані, які відображають економічну ефективність малих підприємств – виробників продукції рослинництва, наведені в табл. 2.7. Відповідні показники залежно від спеціалізації підприємств вважаємо індикаторами економічної ефективності виробництва окремих видів продукції.

Таблиця 2.7

Показники економічної ефективності малих сільськогосподарських підприємств України – виробників продукції рослинництва

Основний вид економічної діяльності	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
1	2	3	4	5	6
Рівень рентабельності операційної діяльності, %					
Вирощування однорічних і дворічних культур	21,9	45,2	22,5	13,2	24,3
у т. ч. вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних	22,1	46,3	22,8	13,3	24,5
вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	11,3	- 0,4	5,6	11,5	12,7
Вирощування багаторічних культур	7,0	23,4	0,9	16,4	17,4
у т.ч. вирощування винограду	- 25,3	28,1	- 18,7	1,3	- 2,6
вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	13,9	23,0	0,9	25,1	25,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %					
Вирощування однорічних і дворічних культур	16,6	41,4	15,3	9,4	20,8
у т. ч. вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних	16,8	42,3	15,6	9,5	21,0
вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	8,8	- 0,3	4,1	8,1	9,8
Вирощування багаторічних культур	2,7	21,2	- 3,0	13,5	11,3
у т.ч. вирощування винограду	- 27,0	19,7	- 21,0	- 1,9	- 5,4
вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	10,3	24,6	0,0	20,5	18,0

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	5	6
Частка прибуткових підприємств, %					
Вирощування однорічних і дворічних культур	84,9	91,3	80,9	80,2	86,5
у т. ч. вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних	85,1	91,7	81,3	80,6	86,8
вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	76,0	72,5	64,6	65,3	73,4
Вирощування багаторічних культур	66,2	69,1	61,7	65,8	65,4
у т.ч. вирощування винограду	59,2	74,1	54,3	61,7	61,3
вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	71,5	74,4	67,1	73,2	73,7

Сформовано за джерелом: [14]

До основної діяльності підприємства, зокрема й сільськогосподарського, відносять операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), які забезпечують основну частку доходу підприємства [14]. Таким чином, основна діяльність підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції вирощування сільськогосподарських культур. Рівень рентабельності операційної діяльності визначається як відношення фінансового результату від операційної діяльності (отриманого підприємством прибутку чи збитку) до витрат операційної діяльності підприємства. Уся діяльність підприємства (зокрема й сільськогосподарського) включає окрім операційної фінансову та інвестиційну його діяльність. Рівень рентабельності усієї діяльності підприємства визначається як відношення отриманого ним чистого прибутку (збитку) до всіх витрат його діяльності [14].

Отже, показники рентабельності є важливими індикаторами економічної ефективності сільськогосподарських підприємств, зокрема й виробників продукції рослинництва, як суб'єктів підприємницької діяльності. Що ж до прибуткових підприємств, дані про яких наведені в табл. 2.7, до них віднесені ті

суб'єкти господарювання, кінцевим фінансовим результатом функціонування яких у відповідному році був чистий прибуток.

Аналіз даних, наведених у табл. 2.7, засвідчує, що малі підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні однорічних і дворічних культур, характеризуються доволі високими показниками рентабельності. Особливо високими були показники економічної ефективності підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні зернових та олійних культур. У 2024 році середній показник рівня рентабельності їх операційної діяльності становив 21,0%, а частка серед цих підприємств збиткових становила всього 13,2%, що є відносно невисоким показником. Для порівняння, у цьому році частка збиткових серед усіх сільськогосподарських підприємств України сягала майже 16%. Зазначимо, що на підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні зернових та олійних культур, у 2024 році припадало 94,1% від загальної кількості малих сільськогосподарських підприємств, що спеціалізувалися на виробництві продукції рослинництва.

Значно нижчими протягом останніх років були показники рентабельності малих підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні овочів та картоплі. У 2024 році рівень їх операційної діяльності становив 12,7% і був удвічі нижчим, аніж підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні зернових та олійних культур. Більше чверті серед малих підприємств овочівництва та картоплярства були в останні роки збитковими. Зазначимо, що на такі підприємства у 2024 році припадало 1,6% від загальної кількості малих сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва.

Частка підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні багаторічних культур (садівництва і виноградарства), становила у 2024 році 3,7% від загальної кількості малих підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва. Серед них доволі високими показниками економічної ефективності характеризувалася діяльність садівничих підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні зерняткових та кісточкових фруктів. Однак низькими були показники рентабельності виноградарських підприємств, що пояснює тенденцію до зменшення виробництва винограду, яка була показана в табл. 2.1.

Порівняємо показники економічної ефективності різних за розмірами сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва (рис. 2.2, 2.3). Це дасть змогу доповнити оцінку ефективності малих підприємств – виробників цієї продукції.

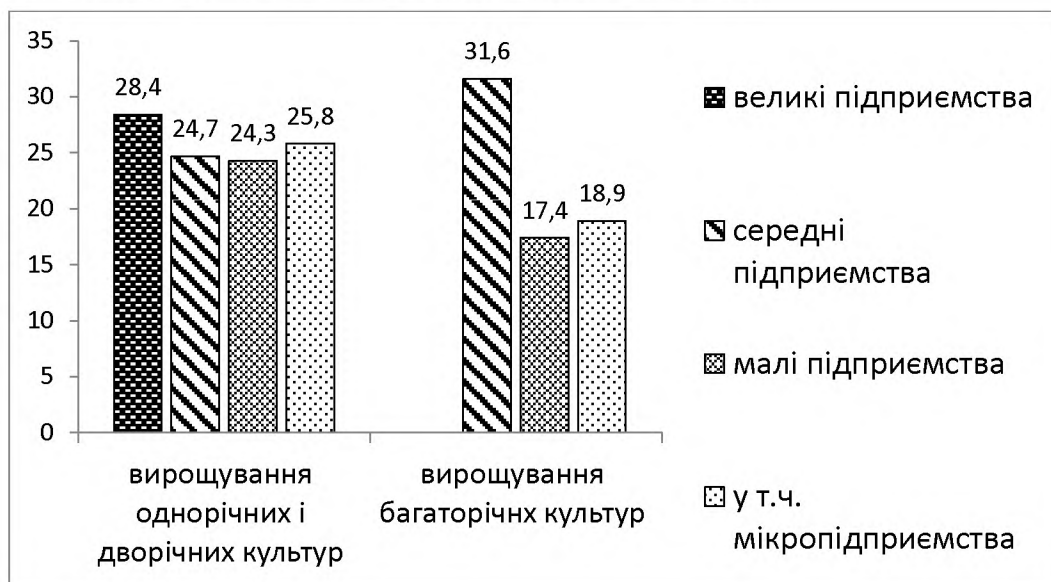

Рис. 2.2. Рівень операційної рентабельності у сільськогосподарських підприємствах України, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, залежно від їхніх розмірів, 2024 р., %
Сформовано за джерелом: [14]

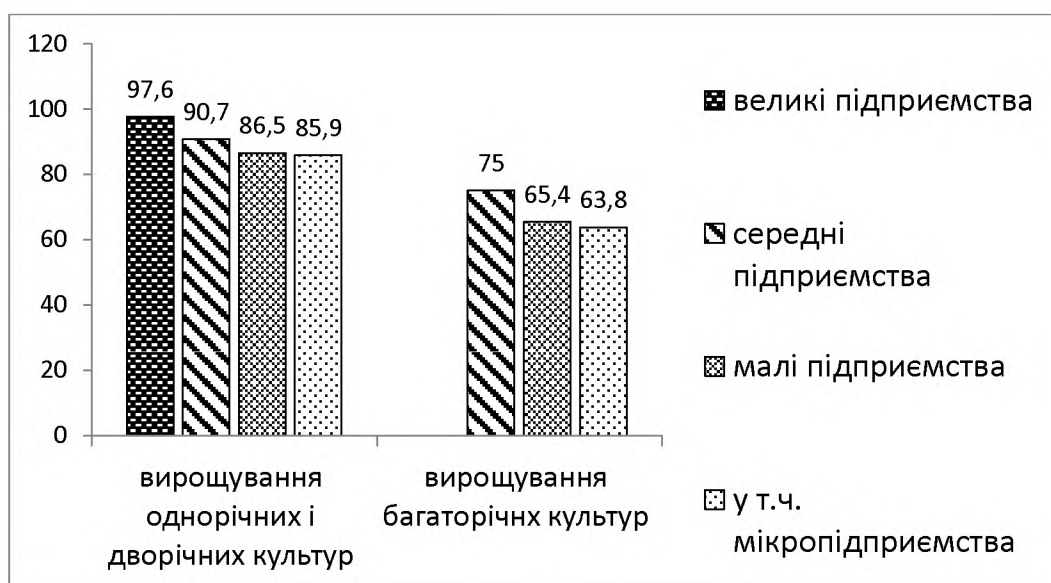

Рис. 2.3. Частка прибуткових серед сільськогосподарських підприємствах України, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, 2024 р., %
Сформовано за джерелом: [14]

Наведені дані свідчать про те, що залежності між розмірами сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні однорічних і дворічних культур (серед них домінують суб'єкти господарювання, які спеціалізуються на вирощуванні зернових і олійних культур), та показниками рентабельності операційної діяльності практично не простежується. Зокрема, рентабельність операційної діяльності мікропідприємств із зазначеної групи дещо перевищувала узагальнюючий показник за середніми за розмірами підприємствами та незначно поступалася показникові великих підприємств.

Серед суб'єктів господарювання, які спеціалізуються на вирощуванні багаторічних культур, великих підприємств немає. Рентабельність операційної діяльності нечисленних середніх за розмірами підприємств була значно вищою, аніж малих. Однак середні показники рентабельності малих та мікропідприємств цієї групи також можна вважати задовільними.

Простежується пряма залежність між розмірами сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, та часткою серед них прибуткових. Однак відхилення між показниками питомої ваги прибуткових суб'єктів господарювання в різних групах підприємств, виділених за їхніми розмірами, не є достатньо значимим. Отже, залежність показників економічної ефективності від розмірів підприємств – виробників продукції рослинництва проявляється доволі слабо. Серед малих і мікропідприємств галузі рослинництва часто зустрічаються високорентабельні суб'єкти господарювання. Це дає підстави розраховувати на подальший розвиток підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва, у малих підприємствах.

Соціальну ефективність діяльності підприємств, у тому числі сільськогосподарських, відображають показники рівня оплати праці [60, с. 175]. До таких показників відносяться витрати підприємств на оплату праці з розрахунку на одного найманого працівника. Динаміка цих показників у малих сільськогосподарських підприємствах, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, наведена в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Витрати на оплату праці з розрахунку на одного найманого працівника
у підприємствах України, які спеціалізуються на виробництві продукції
рослинництва, тис. грн**

Категорія підприємств	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2020 р., %
Підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні однорічних і дворічних культур						
Усі підприємства	104,6	121,4	131,9	154,9	162,5	155,4
у т. ч. малі	77,3	84,9	106,6	120,3	103,2	133,5
з них – мікропідприємства	52,5	53,6	69,5	98,8	77,2	147,0
Підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні багаторічних культур						
Усі підприємства	72,4	81,4	96,5	113,7	130,8	180,7
у т. ч. малі	63,1	69,1	82,7	95,3	85,1	134,9
з них – мікропідприємства	47,4	49,2	64,6	88,3	69,7	147,0

Розраховано за джерелом: [14]

Доцільно відзначити, що в сільськогосподарських підприємствах рівень оплати праці є загалом нижчим, ніж у підприємствах багатьох інших основних галузей економіки України. У 2024 середньомісячна заробітна плата штатних працівників сільськогосподарських підприємств в Україні становила 17630 грн. Це на 17,9% менше за середній показник у підприємствах за всіма видами економічної діяльності [48].

Ще складнішою є ситуація з оплатою праці в малих сільськогосподарських підприємствах, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва. Так, у 2024 році витрати на оплату праці з розрахунку на одного найманого працівника у малих підприємствах, які спеціалізуються на вирощуванні однорічних і дворічних культур, була нижчою на 36,5%, у мікропідприємствах – нижчою більш ніж удвічі, ніж за всіма підприємствами цієї спеціалізації.

Загалом ще нижчим був рівень заробітної плати у підприємствах садівництва і виноградарства. У них у 2024 році витрати на оплату праці з розрахунку на одного найманого працівника становили 130,8 тис. грн. При цьому в ма-

лих підприємствах вони були нижчими на 34,1%, у мікропідприємствах – на 46,7% за середні показники підприємств цього виду економічної діяльності.

Темпи зростання рівня оплати праці в малих і мікропідприємствах, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, протягом останніх років були нижчими, аніж за всіма підприємствами з цією спеціалізацією. Отже, рівень соціальної ефективності діяльності цих підприємств слід оцінити як доволі низький, проблема соціального захисту працівників, зайнятих у цих підприємствах, є доволі гострою.

Рівень оплати праці повинен корелювати з продуктивністю праці в підприємствах. Одним із показників продуктивності праці є обсяг реалізації продукції з розрахунку на одного найманого працівника. Він відноситься до показників економічної ефективності діяльності підприємства. Залежність продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах України, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, від розміру цих підприємств відображена на рис. 2.4.

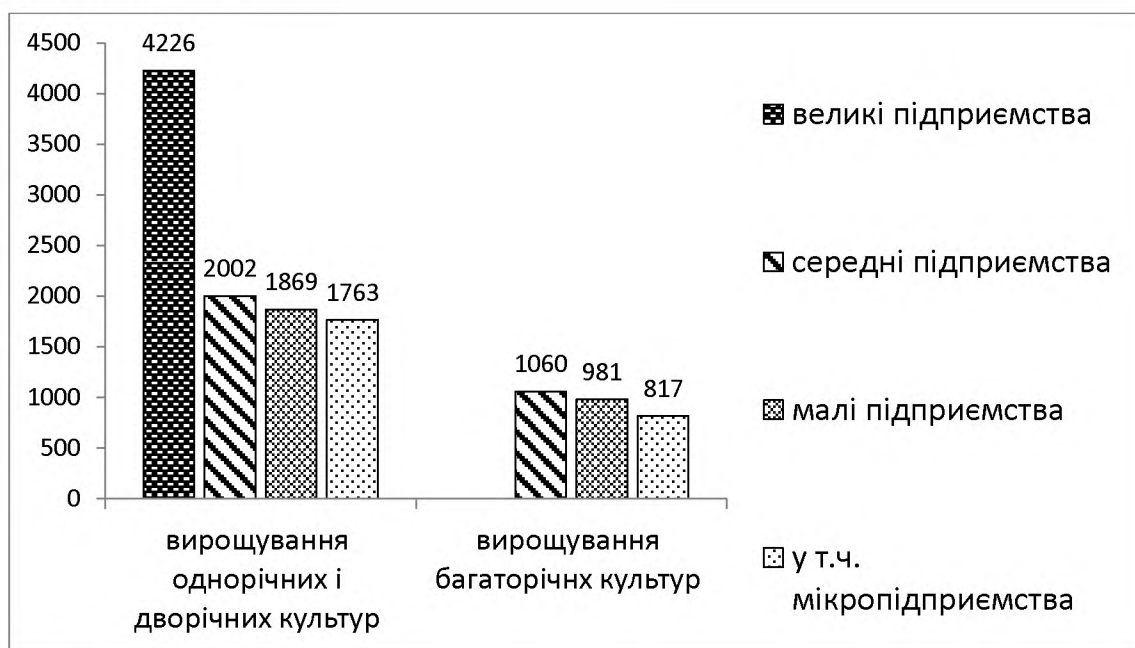

Рис. 2.4. Обсяг реалізованої продукції з розрахунку на одного працівника у підприємствах України, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, 2024 р., тис. грн

Сформовано за джерелом: [14]

Помітно виділяється високий рівень продуктивності праці у великих сільськогосподарських підприємствах. У середніх, малих та мікропідприємствах, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, різниця в продуктивності праці спостерігається, однак вона проявляється значно менше, ніж різниця в оплаті праці цих працівників.

Отже, більшість показників ефективності діяльності малих сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, є дещо нижчим, ніж у середніх та великих підприємствах. Однак помітне відставання спостерігається лише за показниками оплати праці в малих і мікропідприємствах. Рівень технологічної та економічної ефективності діяльності цих підприємств у галузі рослинництва дає змогу їм конкурувати з більшими за розмірами агровиробниками.

2.3. Середовище розвитку підприємницької діяльності малих підприємств – виробників продукції рослинництва

Малі сільськогосподарські підприємства – виробники продукції рослинництва є суб'єктами підприємницької діяльності, які функціонують у певному підприємницькому середовищі. Під підприємницьким середовищем дослідники розуміють сукупність умов, які впливають на формування, розвиток і можливість реалізації підприємницьких функцій суб'єктів господарювання, впливають на кінцеві результати їх діяльності [33, с. 32]. З урахуванням цього визначення середовище підприємницької діяльності досліджуваних сільськогосподарських підприємств можна розглядати як сукупність чинників, які впливають на результати діяльності цих підприємств, зокрема на досягнення ними підприємницької мети – одержання прибутку від основної діяльності (реалізації продукції рослинництва). Перелік та зміст основних чинників розвитку підприємницької діяльності виробників продукції рослинництва, у тому числі й малих сільськогосподарських підприємств, був наведений у табл. 1.4.

Природно-кліматичні чинники прийнято відносити до чинників зовнішнього середовища, зважаючи на те, що сільськогосподарські підприємства не можуть їх контролювати чи суттєво впливати на них. Усі регіони України характеризуються загалом сприятливими природно-кліматичними умовами для виробництва продукції рослинництва. Вони дають змогу досягати високих показників урожайності сільськогосподарських культур. Попри те, існують ризики втрат у виробництві продукції рослинництва через несприятливі погодні умови в окремі періоди та на окремих територіях. Знизити рівень ризикованості продукції рослинництва можна за рахунок розвитку технологій виробництва цієї продукції. Інший напрямок – розвиток системи страхування врожаю сільськогосподарських культур.

Мікро- та малий бізнес є найбільш вразливим сегментом у складі агровиробників. Зважаючи на це, страхування майбутнього врожаю для них є дуже актуальним. Однак відповідний страховий продукт не набув поширення серед малих аграрних підприємств [45]. Попри те, що в Україні діє низка програм, які передбачають надання послуг зі страхування врожаю сільськогосподарських культур, цей напрямок страхової діяльності розвинений доволі слабо, що негативно характеризує бізнес-середовище, пов'язане з виробництвом продукції рослинництва, зокрема малими суб'єктами підприємницької діяльності.

Діяльність компаній, які надають страхові послуги виробникам продукції рослинництва, відноситься до інфраструктурних чинників розвитку підприємницької діяльності агровиробників. Окрім них важливою складовою інфраструктурного забезпечення розвитку підприємницької діяльності у сфері продукції рослинництва є діяльність посередницьких структур, які обслуговують процес реалізації продукції рослинництва. Особливо актуальними такі послуги є для малих сільськогосподарських підприємств, які не мають ресурсів для організації власної збутової діяльності.

У 2024 році в Україні офіційно налічувалося 2111 діючих суб'єктів господарювання – посередників у торгівлі сільськогосподарською продукцією. З них 1899 суб'єктів (90,0%) мали статус фізичної особи-підприємця, і всього 212

– мали статус підприємств. Діяльність цих підприємств не можна охарактеризувати як успішну: у 2024 році рівень збитковості їх операційної діяльності становив 10,8% [14]. Продаж продукції рослинництва через посередників може бути доволі вигідним для сільськогосподарських підприємств [49, с. 66], однак низька економічна ефективність функціонування посередників ускладнює ведення аграрного бізнесу.

Серед економічних чинників, які визначають результати підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва, особливе місце займає рівень та динаміка цін реалізації цієї продукції сільськогосподарськими підприємствами. Специфікою аграрного ринку є те, що визначальний вплив на рівень цін на сировинну продукцію рослинництва здійснюють у більшості випадків покупці цієї продукції – заготівельні, переробні підприємства, суб'єкти оптової торгівлі. Що важливо, ціни є індикатором, який чутливо реагує на вплив інших чинників підприємницького середовища. Зокрема, логістичні проблеми з експортом зумовили помітне зниження цін на продукцію зернових і олійних культур у 2023 році (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Середні ціни продукції рослинництва, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами України, грн за тону

Продукція	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2020 р., %
Культури зернові та зернобобові	4794,1	6296,1	6399,8	5675,5	118,4
Насіння олійних культур	10852,9	16418,5	12015,0	13072,6	120,5
Буряк цукровий	874,5	1164,1	1572,2	1635,4	187,0
Картопля	5103,4	4493,4	4519,5	5617,2	110,1
Культури овочеві	4437,1	4679,6	14025,0	11593,1	261,3
Культури плодові і ягідні	9140,2	8177,1	8126,4	12531,5	137,1

Джерело: [47]

Державна служба статистики України не опублікувала ціни реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2024 році. Однак відомо,

що завдяки певному вирішенню логістичних проблем та відновленню експортної активності у 2024 році ціни на зерно та продукцію олійних культур в Україні помітно зросли. Це забезпечило суттєве зростання економічної ефективності їх виробництва. За оцінками експертів, у 2024 році рентабельність ріпаку зросла до 60%, сої – до 40%, соняшнику – до 30%. Рентабельність зерна була значно нижчою (пшениці – 17%, ячменю – 25%, кукурудзи – 11%) [1], але з урахуванням реалій періоду воєнного стану такі економічні умови для розвитку зернової галузі можна вважати задовільними.

За перші 9 місяців 2025 року середня ціна реалізації продукції зернових і зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами України становила 8694,9 грн за тонну. Порівняно з середньою ціною за 2023 рік вона зросла на 53,2%. Середня ціна на насіння олійних культур за зазначений період 2025 року становила 21178,1 грн за тонну (зростання порівняно з 2023 роком на 62,0%). Ріст закупівельних цін на зерно та насіння олійних культур позитивно позначився й на підприємницькій діяльності малих сільськогосподарських підприємств, більшість з яких спеціалізуються на їх вирощуванні.

Як уже неодноразово відзначали, одним із основних економічних чинників, що визначає перспективи розвитку підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва, є можливість експорту цієї продукції. Дані про експорт основних видів виробленої в Україні продукції рослинництва та продуктів її переробки наведені в табл. 2.10.

У 2024 році від експорту продуктів рослинного походження Україна отримала 13,5 млрд. доларів США, що становило 32,4% в товарній структурі зовнішньої торгівлі. Для порівняння, у 2021 році частка доходів від експорту цих продуктів у загальному обсязі доходів від експорту товарів становила 24,2%, у 2021 році – 22,8%. Отже, в період війни значення експорту продукції рослинництва для формування валютних надходжень до України помітно зросло. У 2024 році від експорту зерна українські підприємства отримали 9,4 млрд. доларів США, від експорту насіння і плодів олійних культур – 3,4 млрд. доларів США. Ще 5,7 млрд. доларів США надійшло від експорту олії рослинного похо-

дження. Можливість експорту рослинної олії позитивно впливає на ціни на насіння олійних культур на внутрішньому ринку.

Таблиця 2.10

**Динаміка показників експорту українськими підприємствами продукції
рослинництва та продуктів її переробки**

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2020 р., %
Обсяг експорту продуктів рослинного походження, млн дол. США	11883,2	15538,0	13472,7	11717,0	13527,6	113,8
у тому числі: зернових культур	9410,7	12343,8	9108,2	8307,0	9418,3	100,1
насіння та плодів олійних культур	1842,4	2435,2	3757,7	2819,4	3393,8	184,2
Середня ціна експорту 1 тонни, дол. США:						
пшениці	199,1	252,8	238,6	182,1	180,8	90,8
ячменю	178,9	225,5	208,6	167,6	165,0	92,2
кукурудзи	174,7	238,8	237,8	188,4	171,2	98,0
сої	385,9	551,9	432,9	367,1	391,6	101,5
ріпаку	422,7	633,1	494,5	386,0	478,6	113,2
соняшнику	346,8	496,0	456,1	348,0	305,8	88,2

Джерела: [50; 51]

Спостерігалось значне зниження цін експорту зерна та продукції олійних культур, починаючи з 2022 року. У подальшому ціни експорту зерна і насіння соняшнику продовжували знижуватися, ціни експорту сої та ріпаку відновили зростання у 2024 році. Хоча у гривневому еквіваленті через зниження курсу гривні ціни експорту продукції рослинництва зростали, це не спричинило помітного поліпшення фінансового стану виробників продукції рослинництва. Річ у тім, що зростали й ціни на ресурси для виробництва продукції рослинництва. Так, найбільшу частку у собівартості рослинницької продукції (близько 25%) займають мінеральні добрива. На паливно-мастильні матеріали припадає до 15%, на насіння та садивний матеріал – близько 10%, на засоби захисту рослин – 5-7% [1]. Серед цих матеріальних ресурсів є чимало імпортованих, що зумов-

лює зростання собівартості продукції рослинництва через зниження курсу гривні до основних валют.

Консолідована дія економічних та інституційних чинників підприємницького середовища формує інвестиційну привабливість підприємств. Дані про обсяги та рівень капітальних інвестицій, здійснених малими сільськогосподарськими підприємствами України, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, наведені в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

**Обсяг капітальних інвестицій підприємств, що спеціалізуються
на виробництві продукції рослинництва* в Україні**

Група підприємств	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2020 р., %, +/- п.
Усі підприємства	39589,8	54694,1	39130,3	48378,4	62172,8	157,0
у т. ч. малі	14414,4	20193,4	14952,3	16546,9	20166,1	139,9
у % до загального	36,4	36,9	38,2	34,2	32,4	- 4,0 п.
з них – мікро- підприємства	694,2	1351,7	2273,3	2718,0	3824,3	у 5,51 раза
у % до загального	1,8	2,5	5,8	5,6	6,2	+ 4,4 п.

* Підприємств з основним видом діяльності: «вирощування однорічних і дворічних культур» та «вирощування багаторічних культур»

Сформовано за джерелом: [14]

Протягом останніх років обсяг капітальних інвестицій, здійснених сільськогосподарськими підприємствами – виробниками продукції рослинництва зростав, що позитивно характеризує їхню інвестиційну привабливість. Темпи зростання капітальних інвестицій малих підприємств були дещо нижчими, аніж великих та середніх суб'єктів господарювання. Їхня частка приблизно відповідала частці малих підприємств у виробництві й реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами, дані про які були наведені в табл. 2.5. Частка капітальних інвестицій у мікропідприємства була відносно невеликою, однак вона швидко зростала, що позитивно характеризує інвестиційну складову середовища розвитку підприємницької діяльності цих підприємств.

Таблиця 2.12

**SWOT-аналіз середовища розвитку підприємницької діяльності малих підприємств –
виробників продукції рослинництва**

Сильні сторони	Слабкі сторони
- сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку в Україні галузі рослинництва; - відносно висока економічна ефективність функціонування, що вказує на конкурентоспроможність досліджуваних підприємств; - наявність потужних стимулів у власників малих підприємств до розвитку їхнього бізнесу; - висока гнучкість у прийнятті рішень, швидка реакція на зміну ринкової кон'юнктури, інших макроекономічних умов; - наявність програм державної підтримки малого аграрного бізнесу, достатньо висока його інвестиційна привабливість; - високий рівень розвитку в країні аграрної освіти і науки	- ускладнений доступ малих сільськогосподарських підприємств до зовнішніх джерел фінансування; - низький рівень розвитку інфраструктури обслуговування малих сільськогосподарських підприємств; - вразливість експорту продукції рослинництва в умовах воєнного стану; - вища собівартість продукції через менший масштаб виробництва; - дефіцит знань і досвіду в частини малих підприємств, у тому числі для організації збуту виробленої продукції; - нижчі порівняно з великими підприємствами конкурентні позиції в змаганні за право оренди землі
Сприятливі можливості	Потенційні загрози
- стабільно високий попит на зерно та продукцію олійних культур на світових ринках; - впровадження прогресивних технологій виробництва продукції рослинництва, зокрема технологій точного землеробства; - реалізація євроінтеграційних планів України, що полегшить доступ до європейських ринків, міжнародних програм фінансової підтримки малих агровиробників; - розток кооперації малих сільськогосподарських товаровиробників ; - потенціал розвитку виробництва продукції нішевих культур та органічного сільськогосподарського виробництва	- високі ризики, пов'язані з війною в Україні; - загрози програшу в конкуренції з великими підприємствами за право використання (оренди) землі; - надмірна зосередженість малих підприємств на виробництві експортоорієнтованої продукції, недостатня увага до трудомістких рослинницьких галузей; - зростання вимог до якості продукції при переході на стандарти Європейського Союзу; - відтік трудових ресурсів через низький рівень мотивації найманих працівників малих аграрних підприємств; - несприятливі кліматичні зміни, що підвищують ризики аграрного бізнесу

У табл. 2.12 наведені результати SWOT-аналізу умов розвитку галузі рослинництва в малих сільськогосподарських підприємствах.

Результати SWOT-аналізу у вигляді матриці підсумовують результати аналізу середовища розвитку підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва в малих сільськогосподарських підприємствах. У цій матриці наведені сильні та слабкі сторони цього середовища, сприятливі можливості та потенційні переваги, які воно створює для малих підприємств – виробників продукції рослинництва.

Сильні сторони пов'язані зі сприятливими природно-кліматичними умовами для виробництва продукції рослинництва, високою мотивацією малих агровиробників. Їхню конкурентоспроможність підтверджують доволі високі показники економічної ефективності діяльності виробництва продукції рослинництва, тенденція до зростання показників технологічної ефективності.

В умовах війни загострилися проблеми, які відносяться до слабких сторін малих виробників продукції рослинництва. Ці проблеми, пов'язані логістикою, доступом до джерел фінансування. Через зниження цін на продукцію рослинництва звузилися можливості використання власних фінансових джерел. В Україні доволі гострою є конкуренція за право оренди землі, а малі підприємства мають гірші позиції в конкурентній боротьбі порівняно з великими аграрними компаніями.

Сприятливі можливості пов'язані з високим попитом на продукцію рослинництва на світових ринках, реалізацією євроінтеграційних планів України. Низку проблем малих агровиробників планується вирішувати за рахунок розвитку кооперації. Є резерви до підвищення урожайності сільськогосподарських культур у малих підприємствах.

Основні загрози пов'язані з триваючою в Україні війною. Малим агровиробникам потрібно вирішувати проблеми низької оплати праці найманих працівників, планувати диверсифікацію виробництва. Реалізація євроінтеграційних планів поряд з додатковими можливостями несе й серйозні виклики, які особливо складно буде подолати малим підприємствам.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

3.1. Інноваційний розвиток малих сільськогосподарських підприємств

Для того, щоб забезпечити свою економічну ефективність і конкурентоспроможність, суб'єкти господарювання повинні бути швидкими і гнучкими в реагуванні на виклики зовнішнього середовища. Як відомо, в конкурентній боротьбі перемагають більш технологічні, відкриті до змін підприємства [43, с. 284]. Відповідні зміни забезпечуються інноваційною діяльністю підприємств, результатом яких є їхній інноваційний розвиток. Інноваційний розвиток обов'язковий для будь-яких суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від їх галузевої приналежності та розмірів, у тому числі й для малих сільськогосподарських підприємств.

У контексті підприємницької діяльності інноваційний розвиток підприємства можна розглядати як створення, впровадження та комерціалізацію інновацій, що забезпечать економічний, соціальний, екологічний ефекти, а також стійке зростання прибутковості, інвестиційної привабливості суб'єкта підприємницької діяльності в довгостроковій перспективі» [34, с. 34]. Визначення інновацій як економічної категорії можна наведене в Законі України «Про інноваційну діяльність». У статті 1 цього нормативно-правового документа зазначено: «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва» [38].

Інновації можуть стосуватися змін у різних сферах діяльності суб'єктів підприємництва. Тому їх доцільно класифікувати. Поширеним є підхід, згідно з

яким виділяють технологічні (продуктові і процесові) та нетехнологічні (маркетингові й організаційні) інновації. У табл. 3.1 зазначений зміст нововведень, що можуть виступати інноваціями в малих сільськогосподарських підприємствах, пов'язаних з виробництвом продукції рослинництва.

Рис. 3.1. Класифікація і зміст основних видів інновацій у галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах

Продуктові інновації передбачають виробництво нових для підприємства видів продукції або виробництво продукції з принципово новими характеристиками. Зокрема, до продуктових інновацій у рослинництві відносять виробництво органічної продукції рослинництва (виробленими за технологіями вирощування культур без застосування хімічних засобів захисту рослин, мінераль-

них добрив синтетичного походження); продукції для спеціалізованих сегментів покупців (безглютенову продукцію – гречку, кукурудзу, амарант; продукцію – сировину для дитячого чи дієтичного харчування).

З продуктовими інноваціями пов'язане й нове використання виробленої продукції. Наприклад, відходи галузі рослинництва можуть використовуватися як альтернативне джерело енергії. До продуктових інновацій в рослинництві можна віднести й вирощування так званих енергетичних культур, що їх спеціально вирощують для використання як біопаливо або для виробництва біопалива (міскантус, сорго, просо та ін.). Перспективність вирощування енергетичних культур помітно зросла в період воєнного стану, коли значно загострилися проблеми в енергетиці країни.

Малі сільськогосподарські підприємства здебільшого віддають перевагу виробництву традиційних, зокрема експортоорієнтованих видів продукції рослинництва. Водночас для таких підприємств рекомендоване вирощування культур, до яких не проявляють інтересу великі аграрні підприємства. Йдеться про так звані нішеві сільськогосподарські культури, які не потребують великих площ, але можуть забезпечити достатньо великий обсяг прибутку з розрахунку на одиницю земельної площі [56, с. 6].

Для продукції вирощування нішевих культур характерне перевищення попиту над пропозицією, малорозвиненість відповідного ринку. Професор І. Черевко відносить до нішевих культур в Україні: ягоди – чорницю, лошину, малину, журавлину, жимолость, ожину, суницю; горіхи; прянощі, свіжу зелень, сорго, льон, шафран; овочі – спаржу, цибулю-порей, цибулю-шалот, часник, батат, гарбуз; плодові культури – сливу, абрикос; практично всі бобові культури [56, с. 13-14]. Вирощування більшості нішевих культур є трудомістким і ресурсовитратним, тому розміщення їх на невеликих площах рекомендоване саме для малих сільськогосподарських підприємств. Перспективним для цих підприємств є не тільки виробництво сировинної продукції нішевих культур, а й здійснення їх переробки, що також можна розглядати як продуктову інновацію для підприємства.

Найпоширенішою групою інновацій, що застосовуються для забезпечення розвитку галузі рослинництва в сільськогосподарських підприємствах, у тому числі малих, є процесові інновації. Вони стосуються впровадження нових або значно удосконалених технологічних процесів та способів організації виробництва продукції, включаючи організацію її зберігання і транспортування (логістику). Можливі процесові інновації в галузі рослинництва стосуються: застосування удосконалених технологій обробітку ґрунту з використанням оптимізованого під потреби конкретного підприємства комплексу сільськогосподарської технік; використання якісного насіннєвого і садивного матеріалу, адаптованого до регіональних кліматичних умов і вимог до якісних характеристик продукції рослинництва; оптимізації внесення мінеральних і органічних добрив, засобів захисту рослин; дистанційним управлінням засобами механізації (машинними комплексами) з застосуванням технологій точного землеробства та ін. [5, с. 14].

Обов'язковим елементом усіх інновацій є наявність ефекту від їх впровадження. Стосовно процесових інновацій у галузі рослинництва цей ефект проявляється в підвищенні технологічної ефективності виробництва продукції (урожайності сільськогосподарських культур), підвищенні якості продукції, у тому числі наявності певних запланованих її характеристик, мінімізації втрат продукції, в економії ресурсів, що забезпечує зниження собівартості продукції. Процесові інновації в галузі рослинництва тісно пов'язані з технологіями точного землеробства. Йдеться про використання сільськогосподарськими підприємствами цифрових інформаційно-комунікаційних технологій, які можуть використовуватися як при виробництві продукції рослинництва, так і при організації її реалізації, у тому числі й малими підприємствами.

Цифровізація процесів виробництва продукції рослинництва включає використання інформації про погодні умови, стан земельних ділянок з посівами сільськогосподарських культур, технічних засобів. Ця інформація постійно надходить від цифрових систем спостереження – сенсорів на сільськогосподарській техніці, на технічних засобах, від засобів сканування на літаках, дронах, а

також від глобальних навігаційних мереж, космічних супутників. До результатів застосування технологій точного землеробства відносять: здійснення агрохімічного аналізу ґрунту, картографування полів, яке дає змогу оцінювати перспективну врожайність, диференційоване внесення насіння, добрив, агрохімікатів, оптимізація маршрутів техніки, моніторинг погоди [52]. Сам процес застосування технологій точного землеробства охоплює такі етапи:

- створення електронних карт полів підприємств;
- формування баз даних щодо окремих полів;
- проведення аналізу інформації та видача наочних форм для прийняття рішень;
- видача команд щодо ухвалених рішень, які завантажуються у робототехнічні пристрої на сільськогосподарські агрегати [53, с. 428].

Застосування технологій точного землеробства дає змогу сільськогосподарським підприємствам вносити з розрахунку на одиницю посівної площі оптимальну кількість насіння, добрив і агрохімікатів, яка потрібна для досягнення максимальної за існуючих умов показників урожайності. Ці технології дають змогу оптимізувати використання сільськогосподарської техніки і транспортних засобів – через раціоналізацію їхніх маршрутів, відстеження місця знаходження технічних засобів у режимі реального часу, отримання від них сигналів про несправності. Раціональне використання пального, мінеральних добрив, агрохімікатів не тільки забезпечує економію витрат (тобто має економічний ефект), а й позитивно впливає на збереження довкілля [52].

Технології точного землеробства, базуючись на застосуванні останніх досягнень науки і техніки, змінюють уявлення і методи роботи фахівців у галузі рослинництва [53, с. 425]. Автоматизація виробничих процесів у галузі робить роботу менш виснажливою. Зростає попит на фахівців високої кваліфікації, які претендують на високу заробітну плату. Відтак праця в сільському господарстві, зокрема в рослинництві, стає привабливішою, що сприяє зменшенню плинності кадрів [4, с. 33].

Актуальним є питання про можливість застосування технологій точного землеробства малими сільськогосподарськими підприємствами. Дійсно, впровадження таких технологій є доволі вартісним. Однак у країнах Європейського Союзу ці технології використовує переважна більшість виробників продукції рослинництва. До них вдаються й невеликі господарства, які використовують від 50 га сільськогосподарських угідь. За оцінками спеціалістів, в Україні впровадження систем точного землеробства є сьогодні актуальним для сільгоспвиробників, які обробляють від 300 і більше гектарів ріллі [58]. Це означає, що ці технології можуть застосовуватися й багатьма малими підприємствами – виробниками продукції рослинництва, причому по мірі їх удосконалення й поширення вони стають дедалі доступнішими.

У рамках дискусії про актуальність впровадження цифрових технологій, зокрема й технологій точного землеробства, пошлемося на думку фахівців, які вважають, що особливістю підприємницької діяльності в умовах цифрової економіки є зростання ризиків при прийнятті стратегічних рішень [32, с. 10]. Однак ще вищими є ризики та виклики для тих суб'єктів підприємницької діяльності, які ігнорують зміни в економіці, пов'язані з її цифровізацією.

Маркетингові інновації стосуються нововведень сфері збуту продукції. Вони стосуються удосконалення комунікації між виробником (продавцем продукції) та її покупцями, інноваційних рішень у сфері логістики, ціноутворення, формування каналів реалізації продукції, позиціонуванні продукції, у тому числі з допомогою бренду.

Значною мірою маркетингові інновації пов'язані з впровадженням цифрових технологій. Цифровізація процесу реалізації продукції передбачає: розвиток відповідно діяльності на платформах, які забезпечують безпосередні комунікації між виробниками і покупцями (споживачами) та багатоканальність цих комунікацій; підвищення споживчої цінності товарів завдяки їх персоналізації; скороченню трансакційних витрат підприємств, пов'язаних із пошуком покупців їхньої продукції [32, с. 10]. У галузі рослинництва маркетингові інновації на основі впровадження цифрових технологій здатні полегшити вирішен-

ня проблем, пов'язаних із просуванням на ринок продукції вирощування нішевих культур. Також цифрові технології дедалі частіше використовуються у логістичних операціях з продукцією рослинництва (маркування партій товару, електронні сертифікати якості, моніторинг стану та режимів роботи холодильних установок, зокрема для зберігання плодів та ягід та ін.).

Важливим елементом маркетингових інновацій є удосконалення системи ціноутворення. Сільськогосподарські підприємства, у тому числі малі, пропонуючи покупцям продукцію рослинництва (овочі, картоплю, плоди і ягоди, інші види продукції згаданих вище нішевих культур), можуть застосовувати інструментарій динамічного ціноутворення залежно від попиту, сезонності, логістики. При встановленні ціни часто роблять акцент на якості продукції. Зокрема, значно вищими (принаймні на третину) є ціни на органічну продукцію, яку в Україні можна придбати у низці великих супермаркетів, спеціалізованих магазинів, через он-лайн магазини, маркетплейси (електронні торгові площадки, де представлена продукція різних виробників).

Виробляючи експортоорієнтовану продукцію (зерно, продукцію олійних культур), малі сільськогосподарські підприємства при плануванні її збуту орієнтуються на діяльність присутніх на ринку покупців цієї продукції, які скуповують її з метою формування великих партій товару для продажу на зовнішніх ринках. Якщо ж потрібно організувати продаж картоплі, овочів, плодів та ягід, винограду, а також іншої продукції рослинництва, що підпадає під категорію нішевої, її виробники можуть розглядати варіанти самостійного формування каналів її збуту. Мова йде про прямі продажі різних за обсягом партій товару кінцевим споживачам, створення пунктів роздрібної торгівлі, поставки в спеціалізовані заклади торгівлі, розвиток збутової кооперації за участю малих агровиробників. Створення мережі власної роздрібної та дрібногуртової торгівлі доцільно розглядати в комплексі з впровадженням цифрових технологій для забезпечення комунікації з покупцями.

Реалізація малими підприємствами їхньої нішевої продукції рослинництва може розвиватися в напрямку продажу продукції під власним брендом. Під-

приємець чи група підприємств – виробників продукції рослинництва з певної місцевості створюють власну торгову марку, з допомогою якої підкреслюють унікальність пропозиції – регіональність, органічність, виділяють окремі споживчі характеристики своєї продукції. Позначати торговою маркою можна й продукти переробки (соки, варення, сиропи, томатну пасту, приправи тощо), виготовлені з власної сировини. Продаж продукції рослинництва під власним брендом пов'язаний з певними маркетинговими ризиками, потребує додаткових витрат на формування і просування бренду. Однак у разі успіху він здатний помітно збільшити доходи агровиробників.

Організаційні інновації охоплюють нововведення, пов'язані з організацією управління підприємством, вибудовуванням відносин персоналом, розвитком взаємодії з діловими партнерами. Сюди ж можуть бути віднесені нові підходи до формування джерел фінансування інвестиційних проєктів. Слід зазначити, що малі сільськогосподарські підприємства мають відносно просту організаційну структуру. Фермерські господарства, особливо сімейного типу, доволі обмежені у використанні найманих працівників. Це суттєво звужує поле для організаційних інновацій на внутрішньогосподарському рівні, хоча не заперечує можливості їх застосування.

До організаційних інновацій, рекомендованих малим аграрним підприємствам, можна віднести діяльність з навчання (підвищення кваліфікації) персоналу. При використанні найманих працівників, залучених до виробництва продукції рослинництва, для якого характерна виражена сезонність, важливе значення має формування системи оплати праці, здатної мотивувати працівників.

Особливо важливі в діяльності малих сільськогосподарських товаровиробників організаційні інновації, пов'язані з участю цих суб'єктів у інтегрованих структурах, зокрема в сільськогосподарській кооперації. Ці питання детальніше розглянемо в наступному параграфі кваліфікаційної роботи. Впровадження організаційних інновацій сільськогосподарськими підприємствами залежить від неформальних інституцій – норм поведінки, етики ведення бізнесу, яким керуються власники та фахівці цих підприємств.

3.2. Розвиток інтегрованих структур за участю малих сільськогосподарських підприємств

Прагнучи вирішити у процесі свого функціонування численні господарські проблеми, суб'єкти підприємницької діяльності орієнтуються на налагодження тіснішої взаємодії з діловими партнерами із своєї та суміжних галузей, іншими організаціями, співпраця з якими здатна допомогти їм у вирішенні цих проблем. Інституційною формою такої взаємодії (співпраці) є економічна інтеграція – дії з поглиблення виробничо-технологічних, комерційних та інших зв'язків між зацікавленими суб'єктами [61, с. 5].

Економічна інтеграція як процес є інструментом, який використовують суб'єкти підприємницької діяльності для досягнення певних цілей. Логічним результатом застосування відповідного інструменту є створення певного об'єднання цих суб'єктів, який позначають терміном «інтегрована структура». Отже, інтегровану структуру розглядаємо як сукупність суб'єктів господарювання (зокрема малих сільськогосподарських підприємств), інших установ, організацій, між якими існують постійні зв'язки, які регулюються з єдиного керівного центру [61, с. 5].

Участь у інтегрованих структурах є особливо важливою для малих сільськогосподарських підприємств, відносно невеликих ресурсний потенціал яких не дає їм змоги на рівних конкурувати з великими аграрними компаніями. Основні переваги, отримувані малими агровиробниками від участі (членства) в інтегрованих структурах, наведені в табл. 3.1. У складі їх можна виділити групи – виробничо-економічні, організаційні, інформаційні, соціальні переваги.

Виробничо-економічні переваги проявляються насамперед у можливостях поліпшення ресурсного забезпечення процесу виробництва, економії окремих видів витрат, що в кінцевому підсумку позитивно позначається на фінансових результатах діяльності підприємств. Організаційні переваги окрім зменшення ризиків, забезпечення стабільності в діяльності малих сільськогосподарських підприємств, доповнюються й поширенням високих стандартів бізнес-

культури. Створення єдиного інформаційного поля, обмін інформацією між партнерами сприяють підвищенню ефективності планування, трансферу інновацій. Учасникам інтегрованої структури – виробникам нішевої продукції рослинництва легше спільно просувати свій бренд. Наявність умов для стабільного функціонування, збільшення доходів сприяє створенню нових робочих місць та підвищенню престижності існуючих, що позитивно впливає на вирішення соціальних проблем.

Таблиця 3.1

Основні переваги, отримувані малими сільськогосподарськими підприємствами від участі в економічній інтеграції

Вид переваг	Форма прояву
Виробничо-економічні	Поліпшення ресурсного забезпечення, зокрема через доступ до спеціалізованої техніки, послуг об'єктів виробничої інфраструктури. Економія від збільшення масштабів господарських операцій при закупівлі ресурсів, формуванні партій товару для продажу на основі спільного використання ресурсів. Зниження трансакційних витрат. Підвищення якості продукції.
Організаційні	Забезпечення стабільності та прогнозованості умов функціонування. Переваги поглиблення спеціалізації. Розвиток виробничої інфраструктури. Удосконалення інституційного середовища, розширення лобістських можливостей. Поширення високих стандартів бізнесу-культури в середовищі учасників інтеграційних відносин.
Інформаційні	Інформаційне забезпечення трансферу інновацій. Підвищення ефективності планування господарської діяльності через координацію дій учасників інтегрованої структури. Спільне з партнерами формування популярного бренда.
Соціальні	Ріст доходів працівників. Створення додаткових робочих місць. Участь малих виробників у реалізації проєктів соціального розвитку територій, де вони функціонують.

Сформовано на основі джерела: [61, с. 20]

Аграрні підприємства можуть брати участь у різних за організаційно-правовою формою інтегрованих структурах. Для малих сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, перспективною є участь у сільськогосподарській кооперації, кластерних та громадських об'єднаннях (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Перспективні організаційно-правові форми інтегрованих структур
за участю малих сільськогосподарських підприємств**

Форма об'єднання	Характерні ознаки, приклади
Кооперативна	Горизонтальна інтеграція (малих підприємств рослинницькою спеціалізацією), яка передбачає збереження самостійності суб'єктів господарювання, відзначається демократичною формою управління. Приклади: зерновий, овочевий, плодово-ягідний сільськогосподарські кооперативи, кооператив з обробітку землі та збирання врожаю.
Кластерні об'єднання	Об'єднання сільгосппідприємств та інших організацій без створення юридичної особи. Відносини між учасниками кластера базуються на укладених меморандумах про співпрацю, інших двосторонніх та багатосторонніх документах, усних домовленостях. Учасники кластера географічно зосереджені в певному регіоні. Приклади: Кластер «Дністер», орієнтований на співпрацю з фермерами, агротуристичні кластери з орієнтацією на пропагування виробництва рослинницької продукції, зокрема нішевої.
Громадські об'єднання	Добровільні об'єднання сільськогосподарських підприємств, у тому числі малих, для вироблення спільної позиції щодо задоволення спільних інтересів, захисту своїх прав, у т.ч. пов'язаних з виробництвом продукції рослинництва. Взаємодія здійснюється у формі обміну інформацією, скоординованих акцій. Приклади: асоціація фермерів та приватних землевласників, садівничі товариства, об'єднання виробників органічної продукції.

Сформовано з використанням джерела: [61]

Поширеною у світовій та вітчизняній практиці формою інтегрованих структур, до участі в якій для вирішення своїх проблем звертаються малі агро-

виробники, є сільськогосподарська кооперація. Як інституційна форма організації господарської діяльності кооперація доводить свою високу результативність упродовж майже двох століть. Вона є важливим чинником процесу розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій. Зарубіжний досвід свідчить, що кооперативам належить більше ніж половина обсягів створеної сільськогосподарської продукції та продовольства [44, с. 3].

Термін «кооперація» походить від латинського *cooperatio* – співробітництво. Цим економічним терміном позначають добровільне об'єднання власності та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності [61, с. 40]. Нормативно-правовим актом, який визначає порядок та засади (правові, економічні, організаційні, соціальні) функціонування сільськогосподарської кооперації, діяльності сільськогосподарських кооперативів є Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». У цьому документі наведено визначення сільськогосподарського кооперативу: це «юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб» [41].

Зазначені цілі сільськогосподарської кооперації, якими серед іншого є: вирішення проблем у сферах виробництва, зберігання, збуту, продажу сільськогосподарської продукції, забезпечення агровиробників засобами виробництва і матеріально-технічними ресурсами, створення умов для зниження витрат сільгоспвиробників, збільшення їхніх доходів [41]. Усі ці цілі мають пряме відношення до організації виробництва продукції рослинництва та можуть бути досягнуті через участь у кооперації малими сільськогосподарськими підприємствами як виробниками цієї продукції.

Важливе значення мають принципи кооперації, які повинні дотримуватися в діяльності сільськогосподарських кооперативів. Вони, зокрема, передбачають: добровільність членства суб'єктів, зокрема й малих підприємств, у сільськогосподарському кооперативі, демократичність у здійсненні управління коо-

перативом, обов'язковість участі кожного члена кооперативу в його господарській та іншій діяльності, співпрацю між кооперативами, врахування в діяльності сільськогосподарських кооперативів інтересів територіальної громади [41, стаття 4]. Дотримання цих принципів визначає привабливість та стійкість кооперації як форми реалізації інтересів її членів.

Детальніше розглянемо принцип демократичності в управлінні сільськогосподарським кооперативом. У п. 3 статті 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначено, що цей принцип передбачає рівні права членам кооперативу в прийнятті рішень, незалежно від розміру паю цих членів у кооперативі, а отже – їхніх розмірів (діє правило «один член – один голос». У той же час статутом сільськогосподарського кооперативу можливий варіант, за яким під час прийняття рішень члени кооперативу мають додаткову кількість голосів, пропорційну до їхньої участі в господарському житті такого кооперативу [41].

При прийнятті цього правила появляються певні ризики для малих сільськогосподарських підприємств як учасників кооперації, що полягають у можливій залежності діяльності кооперативу від позиції окремих економічно потужних його членів. Дослідники відзначають й інші недоліки та проблеми в розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, серед яких: відсутність інформаційної підтримки кооперативного руху, низький рівень ініціативності населення, малих суб'єктів господарювання, брак кооперативних і економічних знань у ініціаторів кооперації, нестача кваліфікованих працівників. Окремі кооперативи створені з метою отримання зисків у формі грантових коштів або коштів з державних фондів. Появляються «псевдокооперативи», які створюють негативний імідж для справжніх кооператорів [44, с. 9].

У зв'язку з цими та іншими причинами рівень розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні доволі низький. Так, станом на 1 квітня 2025 року в країні налічувалося 1215 зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, причому порівняно 2022 роком їхня кількість зменшилася [44, с. 9]. Кількість серед них економічно активних кооперативів є значно мен-

шою. Станом на 1 січня 2023 року вона оцінювалася в 461 одиницю [44, с. 26]. Частка зайнятих у цих кооперативах працівників є незначною і впливу на зайнятість на селі не має [44, с. 28].

Поширення серед діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів структур, які мають безпосереднє відношення до виробництва і реалізації продукції рослинництва характеризують наступні дані. Станом на початок 2022 року в Україні налічувалося: 83 кооперативи, що спеціалізувалися на обробітку землі і збиранні врожаю (18,0% від загальної їх кількості), 66 плодово-ягідних кооперативів (14,3%), 29 – овочевих (6,3%), 26 – зернових (5,6%) [44, с. 26]. Діяльність значної кількості кооперативів не була прив'язана до виробництва окремих видів продукції, тобто була багатoproфільною.

Сільськогосподарські кооперативи можуть здійснювати діяльність з метою одержання прибутку або без такої мети. Той сільськогосподарський кооператив, який здійснює діяльність без мети одержання прибутку, вважається неприбутковою організацією. Він не здійснює виробництва продукції і надає послуги виключно своїм членам. Якщо ж сільськогосподарський кооператив здійснює діяльність із метою одержання прибутку, він може надавати послуги особам та здійснювати операції з особами, які не є членами кооперативу, за умови, що сумарна вартість таких операцій і послуг не перевищує 20% виручки кооперативу за рік [41, стаття 5]. Отже, чинне законодавство пропонує різні варіанти практичної реалізації функцій сільськогосподарської кооперації, що дає змогу задовольнити інтереси різних осіб – ініціаторів розвитку кооперативного руху.

Попри існуючі проблеми, розвиток сільськогосподарської кооперації розглядається як передумова та важливий напрямок розвитку аграрного сектору економіки, зокрема представленого малими сільськогосподарськими товаровиробниками. Активізувати розвиток сільськогосподарської кооперації можна впровадженням простої форми кооперації з використанням зрозумілих і погоджених між членами кооперативу інституційних і організаційних принципів (рис. 3.2). Інституційною основою такої організаційної форми є договір спільної діяльності, укладений членами кооперативу. Поширення практики сільсько-

господарської кооперації дасть змогу в перспективі перейти до складніших її організаційних форм.

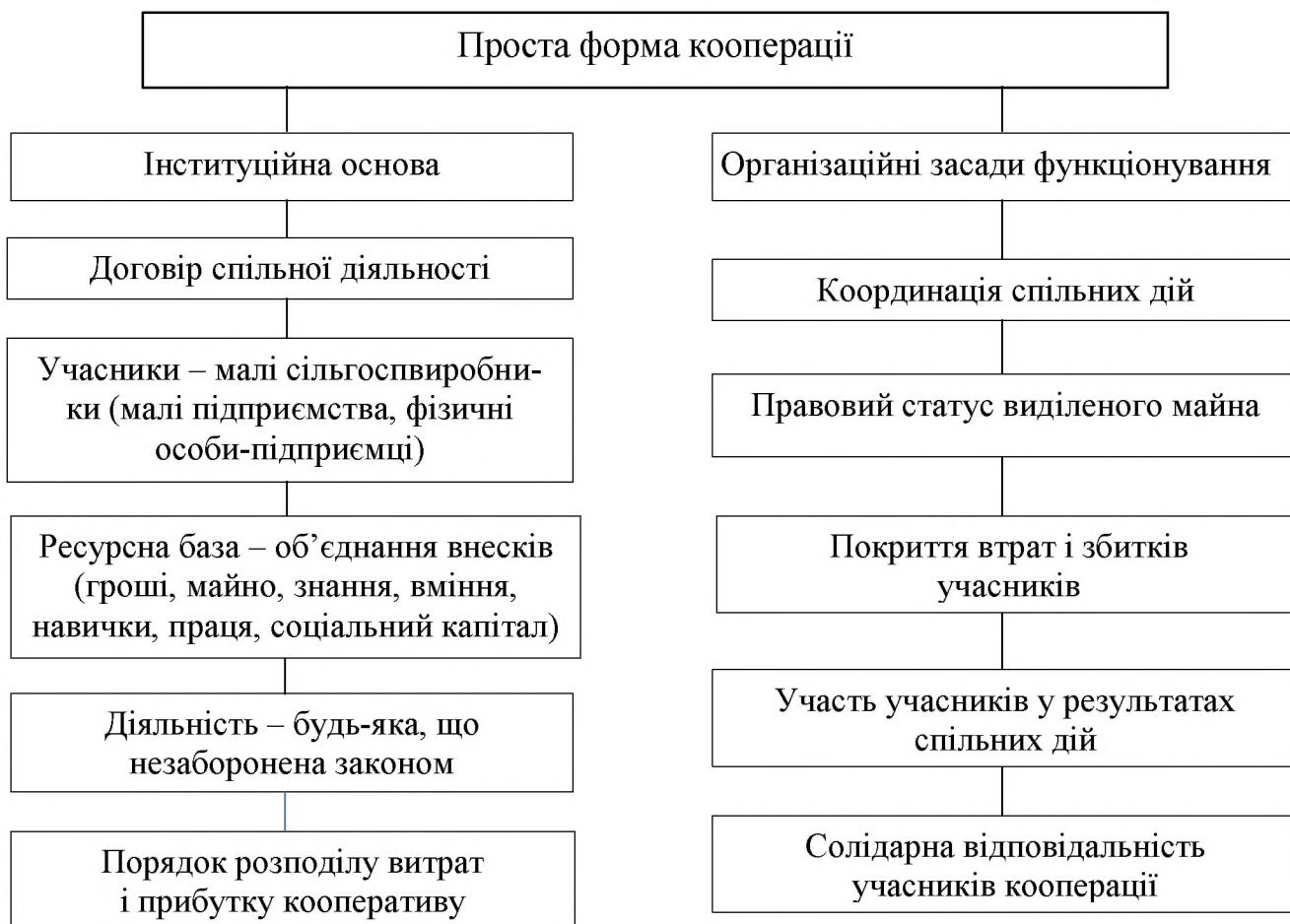

Рис. 3.2. Інституційна схема функціонування простої сільськогосподарської кооперації

Сформовано за джерелом: [44, с. 17]

Інституційним інструментом, який набуває розвитку у світовій практиці, є економічна кластеризація. Вона цілком можлива і в аграрному бізнесі. Кластер як інтегрована структура об'єднує представників різних галузей, які мають певні спільні інтереси. Аграрний кластер є інтегрованою структурою, яка об'єднує підприємства, наукові та освітні установи, логістичні і фінансові структури. Завдяки взаємодії бізнесу і науки учасники кластеру активніше впроваджують інноваційні технології. Кооперація між ними дає змогу зменшувати витрати завдяки спільному використанню інфраструктури, стандартизації процесів [17, с. 103].

В Україні є окремі приклади створення і функціонування аграрних кластерів, хоча рівень розвитку цієї форми економічної інтеграції у вітчизняній практиці загалом і в аграрній сфері залишається низьким. Певною мірою це пов'язано з відсутністю чітких нормативних документів, які б урегульовували порядок створення і діяльності кластерів.

Зважаючи на вагому роль галузі рослинництва у формуванні підсумкових результатів функціонування національної економіки, аграрні кластери можуть об'єднувати сільгоспвиробників та структури, зацікавлені в розвитку бізнесу, пов'язаного з виробництвом і переробкою рослинницької продукції. Учасниками таких кластерів можуть бути і малі сільськогосподарські підприємства, якщо вони продемонструють бажання і мотивацію до співпраці з партнерами. Важливою є роль у формуванні умов для кластеризації й неформальних інституцій (традицій, звичок) [17, с. 104].

Для задоволення інтересів сільськогосподарських підприємств в Україні створена достатньо велика кількість громадських об'єднань. Одні з них об'єднують суб'єктів господарювання незалежно від їхньої спеціалізації (наприклад, «Асоціація фермерів та приватних землевласників України», членами яких є в основному малі сільськогосподарські виробники), інші – об'єднують їх за галузевою ознакою, у т. ч. й стосовно рослинницьких галузей (Українська зернова асоціація, Українська асоціація виробників картоплі, Асоціація «Виноградари та винороби України»). Статутами таких об'єднань передбачено надання їхнім учасникам інформаційної, правової, іншої консультативної допомоги, сприяння в трансфері інноваційних технологій, залученні інвестицій, вирішенні соціальних проблем. Члени окремих громадських об'єднань, створених сільгоспвиробниками, мають своїх представників у органах законодавчої влади, місцевого самоврядування, що допомагає їм реалізовувати задекларовані програмні цілі.

Отже, членство в тих чи інших інтегрованих структурах спроможне допомогти малим сільськогосподарським підприємствам у вирішенні їхніх численних проблем. Принциповою є добровільність участі суб'єктів господарю-

вання в розглянутих вище інтегрованих структурах. Це у свою чергу вимагає від їх учасників поваги до інтересів партнерів, дотримання ними у своїй діяльності засад соціальної відповідальності.

3.3. Державне регулювання діяльності малих сільськогосподарських підприємств

Мале аграрне підприємництво демонструє високу стійкість розвитку, здатність задовольняти суспільні потреби в агропродовольчій продукції в багатьох економічно розвинених країнах світу. Вагомі ринкові позиції, зокрема й у галузі рослинництва, воно займає і в Україні. Однак для успішного виконання покладених на малі сільськогосподарські підприємства функцій, про які йшлося в першому розділі кваліфікаційної роботи, цим підприємствам потрібна певна підтримка з боку держави. Ця підтримка є важливим елементом регуляторної функції держави стосовно діяльності малих сільськогосподарських товаровиробників.

Роль держави в регулюванні процесів, пов'язаних з діяльністю малих сільськогосподарських підприємств, у тому числі в галузі рослинництва, проявляється у трьох основних сферах: законодавчій, фінансовій і ринковій. Законодавча сфера повинна забезпечувати якість формальних інститутів, які впливають на створення умов функціонування суб'єктів малого підприємництва, їхнього економічного зростання, зокрема через захист і передачу прав власності, дотримання вимог добросовісної конкуренції. Фінансові аспекти державної регуляторної політики дають змогу вирішувати питання переміщення капіталу в ті галузі і сектори економіки, розвиток яких особливо важливий для суспільства. Регулювання ринкових механізмів важливе в контексті поширення технологічних інновацій, які створюють низьковитратну і дієву структуру виробництва та споживання товарів і послуг [15, с. 29].

Сприяння з боку держави розвитку малих сільськогосподарських підприємств повинно ґрунтуватися на врахуванні потреб та інтересів усіх учасників цього процесу: самих підприємств, органів державної влади, органів місцевого самоврядування (на рівні територіальних громад), партнерів агровиробників, які використовують (купують) їхню продукцію, забезпечують їх фінансовими та іншими ресурсами тощо. Основні напрямки державної підтримки малого аграрного підприємництва узагальнені на рис. 3.3. При плануванні їх практичного наповнення сьогодні потрібно враховувати реалії та виклики періоду воєнного стану.

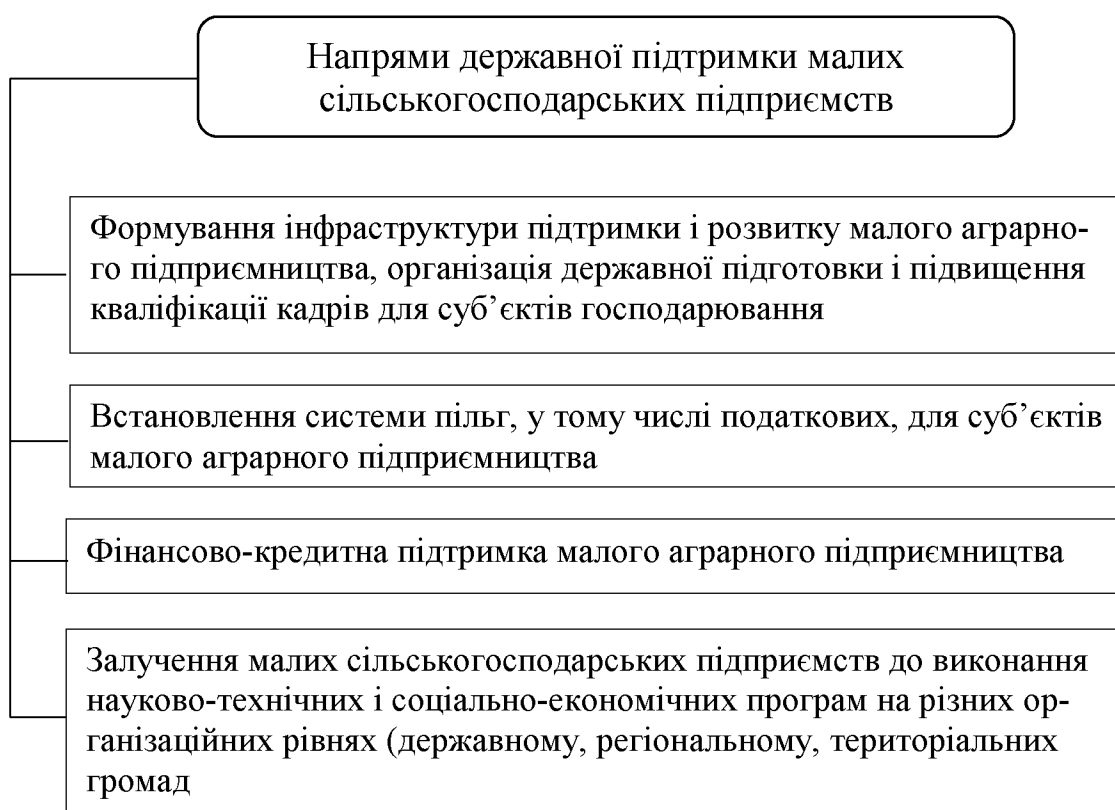

Рис. 3.3. Основні напрями державної підтримки малих сільськогосподарських підприємств

Сформовано за джерелом: [25, с. 181]

Важливим нормативним документом, який визначає основи державної політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема й здійснює регуляторний вплив на розвиток малого аграрного підприємництва, є Закон України «Про засади державної аграрної політики та держав-

ної політики сільського розвитку». Чинною редакцією цього закону передбачено пріоритетне надання державної підтримки малим виробникам сільськогосподарської продукції – для здійснення інвестицій у основні засоби сільськогосподарського виробництва, обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, заходи з переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Критерії віднесення виробників сільськогосподарської продукції до малих виробників сільськогосподарської продукції визначаються Кабінетом Міністрів України за кожним видом підтримки [37].

Статтею 4 Закону України «Про інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний реєстр»» передбачено, що при наданні сільськогосподарським підприємствам державної підтримки, підтримки за рахунок коштів місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги, грантів у сільському господарстві чи іншої допомоги відповідно до законодавства України обов'язковим є використання реєстрової інформації та програмних засобів Державного аграрного реєстру [39]. Цей реєстр – це інформаційно-комунікаційна система, яка забезпечує збирання, інтегрування, зберігання, захист, облік, конфіденційність реєстрових даних, надання та використання реєстрової інформації, електронний обмін даними формування і реалізації державної аграрної політики. Використання відповідного ресурсу є важливим інструментом забезпечення прозорості та публічності підтримки сільського господарства України.

При зверненні сільськогосподарського виробника до Державного аграрного реєстру, одразу після процедури реєстрації та надання згоди на обробку інформації, створюється особистий електронний кабінет користувача. У ньому міститься актуальна інформація про доступні програми підтримки. Заявки на участь у цих програмах суб'єкти господарювання подають онлайн через кабінет користувача. Система в режимі реального часу інформує про нові програми і можливості. Реєстрація та подання заявок на участь у програмах підтримки в Державному аграрному реєстрі є безкоштовними. Слід зазначити, що аналогічні системи для підтримки агровиробників функціонують у багатьох країнах Європейського Союзу [13]. Таким чином, у питаннях реалізації аграрної політики,

зокрема й стосовно підтримки малих сільськогосподарських підприємств, наша країна орієнтується на інструменти, що використовуються в ЄС.

Для полегшення доступу аграріїв до дешевих кредитів в Україні створений і функціонує Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. Фонд є фінансовою установою з особливим статусом, на яку покладено функції з забезпечення підтримки суб'єктів мікропідприємництва, малого та середнього підприємництва, а також фізичних осіб – підприємців, які здійснюють діяльність у галузі сільського господарства, шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань таких суб'єктів за кредитними договорами [42]. Кредитну підтримку агровиробники можуть отримувати в рамках Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%».

Інструментами підтримки сільгоспвиробників, зокрема виробників продукції рослинництва, згідно з положеннями, зазначеними в Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», є:

- фінансова підтримка суб'єктів через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів;
- фінансова підтримка сімейних фермерських господарств через механізм доплати єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування;
- бюджетна дотація на стимулювання виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (у переліку – велика кількість видів продукції рослинництва);
- державна підтримка виробників плодів, ягід винограду, хмелю [37].

Слід зазначити, що застосування перелічених інструментів залежить від обсягу коштів, що можуть бути акумульовані для фінансування відповідних програм. У період воєнного стану обсяги виділюваних на підтримку аграріїв коштів зменшилися, однак механізм підтримки продовжує функціонувати. Із даних, наведених на офіційному сайті Державного аграрного реєстру можна почерпнути інформацію про програми, якими могли скористатися малі сільсь-

когосподарські підприємства – виробники сільськогосподарської продукції. Серед цих програм:

- впровадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва – дає змогу аграріям отримати кошти на розвиток свого господарства шляхом розширення виробництва або впровадження нових видів діяльності; перевага надається господарствам, очолюваним молодими (до 35 років) керівниками, зокрема жінками, які планують створення нових робочих місць, мають до 100 га землі, проєкти стосуються будівництва чи реконструкції овочесховищ, закладання плодово-ягідних або виноградних насаджень. Фінансова підтримка передбачена у розмірі, що не перевищує 1 млн гривень із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів на строк до 5 років;
- субсидії для аграріїв з прифронтових територій;
- бюджетна дотація на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення для аграріїв, які мають у користуванні від 1 до 120 га у розмірі 4 тис. грн на гектар;
- державна компенсація на реконструкцію і будівництво меліоративних систем;
- програма надання модульних зерносховищ місткістю 1000 тонн;
- гранти (до 150 тис. доларів США) на підтримку агрегаційних моделей у ягідництві та овочівництві [13].

Для підтримки аграріїв діють і регіональні програми. Наприклад, у Львівській області у 2025 році діяла програма фінансової підтримки суб'єктів підприємницької діяльності засновниками яких є учасники/ветерани війни (АТО, ООС), члени їх сімей, а також члени сімей загиблих воїнів. Програмою передбачене часткове відшкодування вартості основних засобів, в тому числі сільськогосподарської техніки, машин та обладнання, які придбані в поточному році, у обсязі до 80 відсотків їх вартості без урахування сум ПДВ, але не більше, ніж 500 тис. грн в рік [55].

Регуляторна функція держави передбачає не тільки підтримку, а й здійснення контролю за процесами, пов'язаними з виробництвом продукції рослин-

ництва малими сільськогосподарськими підприємствами. Одним із елементів такого контролю є недопущення дискримінації власників сільськогосподарської продукції при на ринку цієї продукції. Мова йде про недопущення дій органів центральної, місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо обмеження законних прав власників сільськогосподарської продукції на вільне володіння, користування або розпоряджання нею, зокрема й у операціях її реалізації [37].

Державна служба з питань праці стежить за додержанням норм законодавства у сфері безпеки, охорони та гігієни праці, поводження з небезпечними матеріалами, серед яких – агрохімікати, що використовуються у рослинництві. Державна екологічна інспекція України здійснює контроль над дотриманням вимог природоохоронного законодавства, які передбачають належне використання природних ресурсів (зокрема сільськогосподарських угідь), охорону навколишнього середовища, контроль за утилізацією відходів виробництва тощо.

Таким чином, в Україні створена система інституційного забезпечення діяльності малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва, яка передбачає підтримку цих суб'єктів у їхній підприємницькій діяльності та контроль за операціями виробництва й реалізації продукції рослинництва.

ВИСНОВКИ

1. Підприємництво є видом господарської діяльності, здійснюваним з метою одержання прибутку. Важливими ознаками підприємницької діяльності є відносна незалежність суб'єктів підприємництва та їхня ініціативність у прийнятті підприємницьких рішень, ризиковий характер, зв'язок підприємницької діяльності з впровадженням інновацій. Бізнесова діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, розглядається як аграрне підприємництво. Особливістю аграрного підприємництва є залежність його результатів від природно-кліматичних умов, тривалий виробничий цикл (зокрема в рослинництві), відносно високі ризики, особлива соціальна роль аграрного бізнесу, що пов'язана з ключовою роллю сільського господарства в забезпеченні продовольчої безпеки.

2. До суб'єктів аграрного підприємництва відносяться різні за розмірами сільгоспвиробники. Серед них – і малі сільськогосподарські підприємства, які виконують низку важливих економічних і соціальних функцій. Важливою економічною їх функцією є участь у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції і створення тим самим конкуренції іншим суб'єктам аграрного виробництва. Серед соціальних функцій слід виділити вклад малих суб'єктів аграрного підприємництва в забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. Для малого підприємництва, у тому числі аграрного, характерна гнучкість і мобільність у реагуванні на зміну ринкової кон'юнктури.

3. Важливою складовою аграрного підприємництва є діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією продукції рослинництва. Галузь рослинництва відіграє стратегічну роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Експорт продукції рослинництва та продуктів її переробки є одним із основних джерел валютних надходжень в Україну. Виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах створює велику кількість робочих місць для сільського населення, відіграє важливу роль у розвитку виробничої інфраструктури, економіки сільських територій загалом.

4. На розвиток підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва впливає багато чинників. Серед економічних чинників зовнішнього середовища доцільно виділити параметри ринкової кон'юнктури, які визначають умови реалізації продукції рослинництва, у тому числі на зовнішніх ринках. Серед чинників внутрішнього середовища вагомим є ресурсне забезпечення підприємства, формування якого залежить від його фінансово-економічного стану.

5. У 2022 році у зв'язку з початком повномасштабної військової агресії загальний обсяг виробництва продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами України помітно знизився. Та вже в наступному році відновилося його зростання, яке свідчить про високу стійкість аграрного бізнесу, пов'язаного з галуззю рослинництва. Домінуючу роль у структурі посівних площ у сільськогосподарських підприємствах, у тому числі малих, займають зернові та олійні культури, більшість продукції вирощування яких направляється на експорт. Частка посівних площ картоплі, овочів, кормових культур у сільськогосподарських підприємствах, у тому числі малих, є незначною. Спостерігається позитивна тенденція до підвищення урожайності переважної більшості культур у сільськогосподарських підприємствах, у тому числі малих, що є індикатором підвищення технологічної ефективності виробництва продукції рослинництва.

6. На малі сільськогосподарські підприємства в останні роки припадало більше третини від загального обсягу виробництва і реалізації продукції підприємствами України, що спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва. У динаміці простежується тенденція до зниження частки малих підприємств у формуванні загальних показників по галузі рослинництва. Однак малі підприємства відіграють помітну роль у формуванні пропозиції продукції рослинництва на внутрішньому ринку, беруть участь у формуванні експортної її пропозиції.

7. Малі сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні однорічних і дворічних культур, характеризуються доволі високими

показниками рентабельності. Серед них відносно невелика частка збиткових підприємств. Особливо високими в останні роки були показники економічної ефективності малих сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні зернових і олійних культур. Як задовільні можна охарактеризувати показники економічної ефективності підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні фруктів, однак низькими були показники рентабельності виноградарських підприємств. Залежність показників економічної ефективності від розмірів підприємств – виробників продукції рослинництва проявляється доволі слабо. Серед малих і мікропідприємств галузі рослинництва часто зустрічаються високорентабельні суб'єкти господарювання. Це дає підстави розраховувати на подальший розвиток підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції рослинництва, в малих підприємствах.

8. Для малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва характерний доволі низький рівень витрат на оплату праці їхніх найманих працівників. Проблема соціального захисту найманих працівників, зайнятих у цих підприємствах, є доволі гострою. Це негативно характеризує малі сільськогосподарські підприємства як суб'єктів бізнесу.

9. За допомогою SWOT-аналізу середовища розвитку підприємницької діяльності малих сільськогосподарських підприємств встановлені сильні і слабкі сторони, сприятливі можливості та потенційні загрози для розвитку галузі рослинництва в цих підприємствах. Сильні сторони пов'язані зі сприятливими природно-кліматичними умовами для виробництва продукції рослинництва, високою мотивацією малих агровиробників. Слабкі сторони малих сільськогосподарських підприємств пов'язані з гіршим їх ресурсним забезпеченням порівняно з великими підприємствами, проблемами з доступом до зовнішніх джерел фінансування. Сприятливі можливості пов'язані з високим попитом на продукцію рослинництва на світових ринках, реалізацією євроінтеграційних планів України. Низку проблем малих агровиробників планується вирішувати за рахунок розвитку сільськогосподарської кооперації. Основні загрози пов'язані з

триваючою в Україні війною. Малим агровиробникам потрібно вирішувати проблему низької оплати праці найманих працівників.

10. Підвищення ефективності функціонування малих сільськогосподарських підприємств залежить від результатів їхньої інноваційної діяльності – створення, впровадження та комерціалізації інновацій. Для малих сільськогосподарських підприємств рекомендоване вирощування нішевих культур, які не потребують великих площ та здатні забезпечити достатньо великий обсяг прибутку з розрахунку на одиницю посівної площі. Вирощування нішевих культур можна розглядати як продуктові інновації у виробництві продукції рослинництва. Процесові інновації в галузі рослинництва пов'язані з застосуванням технологій точного землеробства, елементи яких, як свідчить світовий досвід, можуть впроваджувати й малі підприємства. Перспективними є маркетингові інновації, які стосуються впровадження цифрових технологій у сфері реалізації малими сільськогосподарськими підприємствами своєї продукції. До організаційних інновацій, рекомендованим малим аграрним підприємствам, відносять діяльність із навчання чи підвищення кваліфікації персоналу, участь суб'єктів господарювання в інтегрованих структурах.

11. Малі сільськогосподарські підприємства можуть вирішувати свої проблеми через участь у інтегрованих структурах – об'єднаннях суб'єктів господарювання, інших установ і організацій, між якими існують постійні регульовані з одного центру зв'язки. Перспективними організаційно-правовими формами інтегрованих структур за участю малих сільськогосподарських підприємств є кооперативи, кластерні об'єднання, членство в громадських об'єднаннях. Участь у цих структурах дає змогу малим сільськогосподарським підприємствам отримати низку виробничо-економічних, організаційних, інформаційних, соціальних переваг. Принциповою є добровільність участі суб'єктів господарювання в інтегрованих структурах та їхня відповідальність за свої дії перед іншими учасниками об'єднання.

12. Успішне виконання покладених на мале аграрне підприємництво економічних і соціальних функцій залежить від його підтримки з боку органів

державної влади. Участь малих сільськогосподарських підприємств у програмах їхньої підтримки за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, міжнародної технічної допомоги, грантів передбачає використання реєстрової інформації та програмних засобів Державного аграрного реєстру – інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує збирання, інтегрування, зберігання, захист, облік, конфіденційність реєстрових даних, надання та використання реєстрової інформації, електронний обмін даними формування і реалізації державної аграрної політики. Використання відповідного ресурсу є важливим інструментом забезпечення прозорості та публічності підтримки суб'єктів аграрного підприємництва. Передбаченими чинним законодавством інструментами державної підтримки малих сільськогосподарських підприємств – виробників продукції рослинництва є їхня фінансова підтримка через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів, бюджетна дотація на стимулювання виробництва великого переліку видів продукції рослинництва. Використання цих інструментів залежить від фінансових можливостей держави в конкретний рік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акцент на нішеві культури та здорожчання МТП: чого чекати аграріям у 2025 році? *AgroPortal* [сайт], 31 грудня 2024 р. URL: <https://agroportal.ua/publishing/analitika/chogo-chekati-agrariyam-u-2025-roci>.
2. Алексеева О. В. Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 98-106.
3. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
4. Бурляй А. П., Охрименко Б. О. Точне землеробство як напрям модернізації аграрного виробництва. *Modern Economics*. 2021. №29. С. 29-34.
5. Габар М. В., Кватерник А. О. Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва. *Агросвіт*. 2021. №12. С. 9-14.
6. Газуда Л. М., Пінцак С. М., Сойма С. Ю. До питання сутнісного і правового визначення аграрного підприємництва. *Економічні науки. Серія: Регіональна економіка*. 2020. Вип. 17. С. 50-61.
7. Гончарук І. В. Аспекти сутності й оцінки ефективності аграрної підприємницької діяльності. *Агроінком*. 2013. № 7-9. С. 100-103.
8. Господарський процесуальний кодекс України : Закон від 06.12.1991 р. № 1798-XII (із змінами) : станом на 28.08.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
9. Гривківська С. М. Підприємництво як соціально-економічне явище: сутність та проблеми фінансування. *Економіка і управління*. 2013. № 2. С. 41-45.
10. Групування підприємств за розмірами зібраної площі основних сільськогосподарських культур. *Державна служба статистики України, 2025 [сайт]*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Губені Ю. Е. Підприємництво : навчальний посібник. Львів: Українські технології, 2012. 572 с.

12. Гуменюк М. М., Неміш Д. В., Баланюк І. Ф., Шелненко Д. І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9. С. 80-88.
13. *Державний аграрний реєстр, 2025* [сайт]. URL: <https://www.dar.gov.ua>.
14. Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України, 2025* [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.
16. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / Збарський В. К., Мацибора В. І., Чалий А. А. та ін. Київ: Каравела, 2009. 264 с.
17. Кайтанський І. С., Гарбажій К. С., Гладкий І. В. Теоретичні підходи до управління аграрними кластерами. *Економічний простір*. 2025. № 203. С. 101-109.
18. Кватернюк А. О. Економічна ефективність продукції рослинництва в контексті інноваційного розвитку України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/821/788>.
19. Кормишкін Ю. А. Генезис наукових поглядів щодо трактування поняття «аграрне підприємництво» на сучасному етапі розвитку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 4. С. 51-55.
20. Корнієнко Г. С. Особливості аграрного підприємництва: економічний, соціальний, екологічний аспекти. *Екологічне право*. 2020. Вип. 1. С. 32-35.
21. Костирко І. Г., Буряк А. І. Кооперація та інтеграція малих підприємств аграрної сфери: теорія, методика, практика: монографія. Львів: ліга-Прес, 2013. 192 с.
22. Кравченко В. О. Ефективність діяльності підприємства: зміст, види та роль у сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 65. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4466/4405>.
23. Купчак Б. Ф. Підприємництво: суть та умови здійснення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.2. С. 243-249.

24. Лазур П. Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні інтерпретації. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2006. Вип. 16.6. С. 285-292.
25. Липчук В. В., Коробка С. В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві : монографія. Львів: Сполом. 2011. 227 с.
26. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. Вип. 1. С. 45-53.
27. Набока Ю. В. Бізнес-середовище: характеристика, структура, розвиток, діагностика. *Економічний простір*. 2018. № 138. С. 192–200.
28. Нагорна О. О., Лукомська А. А. Підприємництво як основна складова господарської діяльності в державі. *Молодий вчений*. 2022. № 10. С. 27-29.
29. Нестеренко С. А., Агєєва І. В., Сурженко Н. В. Організація виробництва: навчальний посібник. Мелітополь: Люкс, 2017. 304 с.
30. Перебої з електроенергією: скільки коштуватимуть тепличні овочі взимку. *Комерсант український* [сайт], 27 жовтня 2025 р. URL: <https://komersant.ua/pereboi-z-elektroenerhiieiu-skilky-koshtuvatymut-teplychni-ovochi-vzymku>.
31. Петриченко В. Ф., Лихочвор В. В. Рослинництво. Нові технології вирощування польових культур: підручник. Львів: НВФ «Українські технології», 2021. 808 с.
32. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність: монографія / за заг. ред. Н. М. Соломянюк, Л. В. Сташинської. Київ: НУХТ – Харків: Лідер, 2020. 224 с.
33. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність: підручник / за заг. ред. І. М. Сотник, Л. М. Таранюка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2018. 572 с.
34. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах. *Державна служба статистики України*, 2025 [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

35. Полінкевич О. Критерії розмежування понять «інновації», «інноваційний процес» та «інноваційний розвиток підприємства» в новій економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 31-36.

36. Поручинський В. Аналіз виробництва продукції рослинництва як провідної галузі сільського господарства України. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2025. № 5(5). С. 105-112.

37. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV : станом на 04 листопада 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>.

38. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV : станом на 31 березня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.

39. Про інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний реєстр» : Закон України від 19.09.2024 № 3980-IX : станом на 04 листопада 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3980-20#Text>.

40. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>.

41. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX : станом на 04 листопада 2025 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#n333>.

42. Про фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві : Закон України від 04.11.2021 № 1865-IX : станом на 04 листопада 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text>.

43. Проблеми і перспективи розвитку малого і середнього бізнесу : монографія / за ред. д.е.н., професора С. Д. Лучик; Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. Чернівці : Технодрук, 2021. 400 с.

44. Проблеми і перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації в інституційних умовах воєнного стану / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; монографія за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2025. 68 с.

45. Програма зі страхування сільськогосподарських культур для доступу ММСП до фінансування: результати та перспективи. *Universalna*, [сайт], 14 жовтня 2024 р. URL: <https://universalna.com/news/2024/crop-insurance-program-for-msme-access-to-finance-results-and-prospects>.

46. Продукція сільського господарства у постійних цінах. *Державна служба статистики України*, 2025 [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

47. Середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами. *Державна служба статистики України*, 2025 [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

48. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України*, 2025 [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

49. Сєвідова І., Лешенко Л. Аналіз ефективності різних каналів реалізації продукції сільськогосподарських підприємств. *Галицький економічний вісник*. 2020. №4. С. 60-67.

50. Статистика та реєстри. *Державна митна служба України*, 2025 [сайт]. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>.

51. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. *Державна служба статистики України*, 2025 [сайт]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

52. Точне землеробство в Україні: визначення та перспективи. *Weagro*, 12 серпня 2024 [сайт]. URL: <https://weagro.com.ua/blog/tochne-zemlerobstvo-v-ukrayini-vyznachennya-ta-perspektyvy>.

53. Уніят Л. М. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку підприємств агропромислового бізнесу в конкурентному середовищі : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 586 с.

54. ФАО прогнозує рекордне виробництво зернових у світі. *Укрінформ*, 2024 [сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3873356-fao-prognozue-rekordne-virobnictvo-zernovih-u-sviti.html>.

55. Фінансова підтримка для суб'єктів підприємницької діяльності ... *Департамент агропромислового розвитку Львівської обласної військової адміністрації*, 2025 [сайт]. URL: <https://loda.gov.ua/services/programs/91225>.

56. Черевко І. Поняття нішевих культур та їхнє місце у диверсифікації сільськогосподарського виробництва. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 1-2. С. 5-14.

57. Шпикуляк О. Г., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю., Ксенофонтowa К. Ю. Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern economics*. 2023. № 41. С. 170-178.

58. Шуберанський В. Впровадження базового рівня точного землеробства потребує \$ 40 тисяч. *AgroPortal*, 15 червня 2024 р. [сайт]. URL: <https://agroportal.ua/news/eksklyuzivny/vprovadzhennya-bazovogo-rivnya-tochnogo-zemlerobstva-potrebuye-40-tis>.

59. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Пер. з англ. В. Старка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

60. Яців І. Б., Липчук В. В., Райтер Н. І. Аналіз господарської діяльності: Львів: Ліга-прес, 2015. 240 с.

61. Яців І. Б., Соловей Ю. І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах : монографія. Львів: Видавництво АТБ «НВК». 2019. 182 с.

62. Faostat. Data. *Food and Agricultural Organization of the United Nations*, 2025 [online]. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data>.